

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΚΡΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀποτελεῖ ἀνάγκην τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης ἡ ἐκδόσις ἀποκατεστημένων κειμένων τῶν κρητῶν ποιητῶν τοῦ ΙΕ', ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος. Ἡ σύγκρισις τῶν μέχρι σήμερον γενομένων ἐκδόσεων πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ἢ πρὸς τὰς ἐκδόσεις τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων ἄλλων χωρῶν, πείθει ὅτι ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικά. Δυσαναλόγως πολλὰ νοσοῦντα χωρία, πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἐσφαλμένη στίξεις, καὶ περιπτώσεις κακῆς μεταγραφῆς καθιστοῦν τὴν ἀνάγνωσιν κοπιώδη καὶ τὴν κατανόησιν δυσχερῆ. Τὰ ἀνωτέρω μειονεκτήματα παρουσιάζουν ἀκόμη καὶ ἐκδόσεις τοῦ θεμελιωτοῦ καὶ πρωτεργάτου τῆς κρητικῆς φιλολογίας Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, ἀκριβῶς διότι τὸ μέγιστον μέρος τῆς μέχρι σήμερον ἐργασίας πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ μόνου. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ὑπολειπομένων τὰ μετὰ τὸν Ξανθοῦδιδου ἐπιτευχθέντα φαίνονται μᾶλλον ἰσχνά, εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι παραμένουν ἀδημοσίευτα καὶ ἄλλα ὑπ' αὐτοῦ κριτικῶς ἀποκατεστημένα κείμενα, τὰ ὅποια δὲν προέλαβε νὰ ἐκδώσῃ. Τὴν ἀναγκαίαν ἐργασίαν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων καὶ τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν λοιπῶν κρητικῶν ἔργων εἰς μόνον πνευματικὸς ὁργανισμὸς φαίνεται ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβῃ σήμερον: Ἡ Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Ἐλπίζω νὰ δυνηθῇ αὕτη συντόμως νὰ προγραμματίσῃ τὸ ἔργον καὶ νὰ προχωρήσῃ σταθερῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν, καλοῦσα εἰς συνεργασίαν τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκ τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων.

Εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν» περιέλαβα ἀρκετὰς διορθώσεις μου ἐπὶ τῶν κρητικῶν κειμένων τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος¹⁾. Αὗται μνημονεύονται εἰς τὰς κριτικὰς σημειώσεις τοῦ βιβλίου, συνοδευόμεναι, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, μὲ βραχεῖαν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸν διατιθέμενον χώρον ἐπεξηγήσιν. Κατωτέρω παρέχω καὶ ἄλλας διορθώσεις ὡς καὶ παρατηρήσεις χρονολογικάς, ἐρμηνευτικάς ἢ συγκριτικάς, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εἶναι χρή-

¹⁾ Ἐκ τῶν διορθώσεων αὐτῶν ἀτυχῆς ἑπὶ ἤρξεν ἡ μεταβολὴ τοῦ κλαδοτξύμπανα τοῦ «Θρήνου τοῦ Φαλλίδου» (Κρητικὴ Ἀνθολογία, σελ. 149, στ. δ) εἰς κλαπατισίμπαλα. Ὁ τύπος κλαδοτξύμπανα ὀρθῶς ἔχει καὶ ἀπαντᾷ καὶ ἄλλαχού. Πβ. Φ. Κορυκολέες, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΕΚΣ, Γ', σελ. 21, σημ. 3.

σιμοὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἢ μελέτην τῶν κειμένων καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὰ προβλημάτων.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΧΛΙΚΗΣ

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Στεφάνου Σαχλίκη παρέχεται ἀξιόλογος *terminus post quem* ἐκ τοῦ σαφοῦς, ὡς πιστεύω, ὑπαινιγμοῦ τῆς συφιλίδος. Προσπαθῶν ὁ Σαχλίκης νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰς ἐλευθερίους γυναῖκας τὸν νέον Φραγκισκῆν^{*)} λέγει ὅτι οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτὰς χάνουν τὴν περιουσίαν των, μερικοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν καθίστανται λεπροὶ καὶ λωβοὶ καὶ φθείρουν τὴν «νιότην» των. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, *Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖται κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλήκη*, σελ. 77, στ. 346 - 7:

καὶ μερικοὶ λεπριάζουσιν καὶ μερικοὶ λωβιάζουν
καὶ ἄφ' τὴν λωβάδα τὴν πολλὴν τὴν νεότην τως διαβάζουν.

Ὅτι διὰ τοῦ ὄρου λωβάδα νοεῖται ἡ σύφιλις πείθει ἡ «Γαδάρον Λύκον κι Ἄλουποὺς διήγησις ὁραία», Wagner, *Carmina*, σελ. 124 ἐξ. στ. 510, ἐνθα λέγεται καὶ φραντζιασμένη καὶ λωβή.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ σύφιλις μετεδόθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἡ δὲ πρώτη βεβαία ἐμφάνισις αὐτῆς ἐσημειώθη κατὰ τὸ 1493 εἰς ἰσπανοὺς ναύτας καὶ τὸ 1495 εἰς τὰ παρὰ τὴν Νεάπολιν γαλλικὰ στρατεύματα, ὁπόθεν μετεδόθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἄρα ὁ Σαχλίκης ἔγραφε ταῦτα τοῦλάχιστον ἔτη τινὰ μετὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς νόσου ἐπὶ τῆς Εὐρώπης, ὁ δὲ σαφὴς συσχετισμὸς αὐτῆς πρὸς τὰς κοινὰς γυναῖκας, δεικνύει ὅτι ἱκανὰ ἔτη εἶχον μεσολαβήσει, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ σύφιλις εἶχε θεωρηθῇ συνήθους ἐπιδημικὴ νόσος καὶ μόνον βαθμηδὸν κατενοήθη ὁ ἀφροδίσιος χαρακτὴρ τῆς. Ὅτι ὁ Σαχλίκης δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον σύφιλις, δὲν εἶναι περίεργον, ἀφοῦ μόνον ἀπὸ τοῦ 1530 διεδόθη ὁ ὄρος, ἐκ σχετικοῦ ἔργου τοῦ Fracastorius. Πρῶτερον ἐκαλεῖτο ἐκ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ τόπου προελεύσεως νόσος τῆς Νεαπόλεως καὶ κυρίως γαλλικὴ νόσος (ἐκ τῶν γάλλων στρατιωτῶν τοῦ Καρόλου VIII, οἱ ὅποιοι

*) Πρόκειται περὶ τοῦ βενετικοῦ ὀνόματος *Franceschin*, ὑποκοριστικοῦ τοῦ *Francesco*. Τὸ θηλυκὸν *Φραντζισκίνα* ἀπαντᾷ ὁμοίως παρὰ Σαχλίκη, Wagner, *Carmina*, σελ. 98, στ. 543. Πβ. τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἐπίθετον *Φραγκισκινάκης*. Πβ. καὶ Legrand, *Γραφαὶ κ.λ. Στεφάνου τοῦ Σαχλίκη*, Παρίσι, 1871, (Coll. de Mon. n. 15), σελ. 2, σημ. 2, διὰ τὸ ὄνομα.

ἐπολιόρχουν τὴν Νεάπολιν): Malfrancesce, Morbus gallicus, the French pox, (πβ. τὸ ἀνωτέρω «φραντζιασμένη») ³.

Ὁ Cantarella («Μύσων», Ζ', 1938, σελ. 78 - 9 καὶ σημ. 10) τοποθετεῖ τὴν πιθανὴν χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Σαχλίκη εἰς τὸ 1425, ἀκολουθῶν τὸν Συνόδ. Παπιδημητρίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἢ ἐκ τοῦ αὐτοῦ παραινετικοῦ ποιήματος τοῦ Σαχλίκη φράσις *μανδᾶτον θλιβερόν ἀπὸ τῆς Ρωμανίας* (Wagner, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 75, στ. 327) ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν τῆς Ἀλώσεως ὡς προσφάτου. Ἡ χρονολογία αὕτη φαίνεται πολὺ ὑψηλὴ, καὶ ἄλλως τὸ ἐκ Ρωμανίας «μανδᾶτον» ἡδύνατο νὰ ἀποτελῇ παροιμιώδη φράσιν ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως. Πάντως αἱ πρὸς τὸν Φραντζισκὴν «ἐρμηνεῖται» ἀποτελοῦσαι ἔργον τῆς ὠρίμου ἡλικίας τοῦ Σαχλίκη, (πβ. Cantarella, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 81), ἐγράφησαν ἀρκετὰ ἔτη μετὰ τὸ 1493 ⁴.

Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν τοῦ Σαχλίκη, παρατηρῶ τὰ ἑξῆς: Ὁ Cantarella (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 78, σημ. 8) γράφει: «Ὅτι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἀν μὴ εὐγενῇ πάντως καλῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς τάξεως δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς προστασίας, τὴν ὁποίαν παρέσχεον εἰς τὸν Στέφανον ὁ Κυβερνήτης τῆς νήσου, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ γονεῖς του τοῦ ἀφῆκαν κληρονομίαν κ.λ.». Ἀλλ' ὅτι ὁ Σαχλίκης ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν τιμαριωτικὴν δεικνύει ἡ μνεῖα τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν παροίκων ποσοστοῦ τῆς παραγωγῆς εἰς τὸν γαιοκτήμονα, τῆς *ἐντριτειᾶς*, (Συνόδ. Παπιδημητρίου, Ἀφήγησις Παράξενος, στ. 155). Καὶ ἡ ὅλη περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ χωρίου, αὐτ. στ. 115 ἑξ., τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν μύλων, φέρει εἰς τὸν νοῦν τὸν βίον τῶν κρητῶν γαιοκτημόνων. Ὁ Σαχλίκης δὲν μετέβη εἰς τὸ χωρίον, ὡς ποιμὴν, καὶ δὲν καταφέρεται εἰς τὸ ἔργον του κατὰ τῶν ποιμένων, ὡς λέγει ὁ Cantarella, (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 79), ἀλλὰ μετέβη εἰς τὰ κτήματά του, ὅπου παρεδόθη εἰς τὸ πάθος τοῦ κυνηγίου διὰ προσωπικὴν τέρψιν. Αἱ δὲ κατηγορίαι του στρέφονται ὄχι κατὰ τῶν συναδέλφων του ποιμένων, ἀλλὰ κατὰ τῶν δουλοπαροίκων του χωρικῶν ⁵.

³) Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς νόσου, βλ. The Encyclopedia Americana, Americana Corporation, New York - Chicago, 1948, ἀρθρ. *Syphilis*, καὶ Λεξικὸν Ἑλευθεροῦδάκη, Σύφιλις.

⁴) Ο Legrand, Coll. de Mon. n. 15, σελ. 9, ἐτοποθετεῖ τὸν Σαχλίκην πρὸς τὸ μέσον τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος.

⁵) Ὁ Gerland ἀναφέρει μεταξὺ «τῶν σημαντικωτέρων οἰκογενειῶν τοῦ XIV καὶ XV» αἰῶνος καὶ τινὰ *Σαλίχην* (*σαλὸς* = *σαχλὸς*) λεγέα καὶ συμβολαιογράφον, Histoire de la Noblesse Cretoise, σελ. 64. Σαχλίκαι ὡς ἐλεύθεροι καλλιεργηταὶ μνημονεύονται εἰς συμβόλαιον τοῦ 1618, Χρυσιαν. Κρήτη Β', 1913, σελ. 354 - 5.

Wagner, Carmina Graeca, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, σελ. 62, ἔξ., στ. 20 :

δέντρον ροζιάρικον καὶ κυρτόν.

Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 343) εἰς *δέντρον ροζιάρικον κυρτόν* διὰ τὸν λόγον ὅτι «δὲν δύναιται νὰ λεχθῇ *δέντρον ροζιάρικον*». Ἐν τούτοις ὁ τύπος καλῶς ἔχει, ἀφοῦ ὁ Κορνάρου (Ἐρωτόκριτος, Β 2332) λέγει *ἄλογο φοβιτάρι ἄντι φοβιτάριον*.

Αὐτόθι, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι ἔτι καὶ ἀφηγήσεις, σελ. 79 ἔξ., στ. 510 :

δοῦ' ἄκαμε μὲ τὸν κυρτὸν Τρίτζουλον τὸ παιδάκιν.

Ὁ λόγος περὶ «πολιτικῆς», δηλαδὴ ἑλικοῦ γυναικός. Ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδίδου («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 358) διωρθώθη οὕτω :

δοῦ' ἄκαμε μὲ τὸν κῆρ τὸν Τρίτζουλον κ.λ.

Ἄλλ' οὕτω καὶ τὸ μέτρον καὶ ἡ ἔννοια καταστρέφεται. Κυρτός; εἶναι ὁ σήμερον λεγόμενος *καμπούρης*, καὶ κυρτός *Τρίτζουλος* εἶναι ἀπλῶς ὁ *καμπούρης Τρίτζουλος*. Ἡ σημασία τοῦ κυρτός φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω παραδείγματος *δέντρον κυρτόν*.

Ἄλλα παράλληλα τοῦ ζεύγους *κυρτός - καμπούρης* ἔχομεν τὰ ἑξῆς : *ἀκριβός - τσιγκούνης*, *δωριανὰ - τζάμπα*, *μεθυσιτῆς - μπεκοῦρης*, *ξεφαντωτής*, *περιδιαβαστής*, *χαροκόπος* καὶ τὰ ἀντίστοιχα ῥήματα *ξεφαντώνω*, *περιδιαβάζω*, *χαροκοπίζω* — *γλεντζές*, *γλεντῶ*, *ὀκνιάρης* — *τεμπέλης*. Ἦτοι εἰς τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐσώζοντο ἀκομὴ κατὰ τὸν χρόνον ποιήσεως τῶν κρητικῶν ἔργων, ἔξεβλήθησαν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ὑπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν τουρκικῶν*. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ πολὺ μεγαλυτέρα παραστατικότης τῶν ἑλληνικῶν, διατηρουσῶν πλήρως τὴν ἐτυμολογικὴν των διαφάνειαν.

Αὐτόθι, στ. 518 - 9 :

*Ἐχρώστει μου δυὸ πέρπυρα, δρίζω τὴν νὰ τὰ βεη
ἐκείνη μοῦ πεν «ἄφεις τὰ καὶ τρῖψε τὸ σινιάβρι».*

Ὁρθῶς ὁ Ξανθοῦδίδης («Βυζαντίς», Α', 1909, σελ. 359) λέγει ὅτι

*) Δύο ἐκ τῶν ἀνωτέρω λέξεων συνδυάζονται εἰς παλαιὰν κρητικὴν παροιμίαν : *τῶν ἀκριβῶ τὰ πράματα τὰ τρῶν οἱ χαροκόποι*. Ὅτι οὗτοι παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω λέξεις εἶναι τουρκικαὶ μὲ ἐβεβαίωσεν ὁ φίλος κ. Νικόλαος Σταυρινίδης τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχεῖου Ἡρακλείου. Τὸ *τσιγκούνης* δέον κατ' αὐτὸν νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ τουρκικὸν *τσιγκιανέ*, ὅπερ καὶ λέγεται ἐν Κρήτῃ.

πρόκειται περὶ τοῦ σπόρου τοῦ σινάπεως τοῦ προοριζομένου διὰ καταπλάσματα ἢ «συναπισμούς». Ἡ φράσις ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἰδίαν σημασίαν μὲ τὸ σημερινὸν «βράσε ρυζι».

Αὐτόθι, στ. 530 - 1 :

*Ἡ Νικολέττα ᾽πέσωσεν, ὅπου τὴν ἐκοιμήθη
ὁ ἄτυχος ἐπίσκοπος καὶ δὲ τὴν ἐνθυμήθη.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ δὲν τὴν ἐνθυμήθη.

Αὐτόθι, στ. 532 - 4 :

*Καὶ τὴν Χριστίαν ἐσυρνε καὶ λέγαν παραμύθιν
καὶ λέγαν διὰ πολιτικὰς τὸ ποιὸς καὶ ποιά γαμήθην
καὶ γὰρ ὅτεκα νὰ τὰς γροικῶ κι ὄντα μὲ νοστιμήθην.*

Ὁ Ξανθουδίδης (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 359) προτείνει κι ὄντας ἤτοι καὶ ὄντως, νομίζω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ κ' εἶντα μὲ νοστιμήθην! δηλαδή «καὶ πόσον μοῦ ἤρεσεν», ἐννοουμένου «νὰ τὰς ἀκούω». Τὸ εἶντα εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν Σαχλίκην, (πβ. W. σελ. 75, στ. 324, εἶντά ᾽χεις).

Αὐτόθι, στ. 540 :

*Ἐκεῖ ἔφθασε τοῦ Φραντζεσκῆ πουιάνα ἡ γυναῖκα,
εἶχεν ἐντάμα μετ' αὐτῆς πολιτικὰς καὶ δέκα.*

Νομίζω ὅτι ὀρθότερα εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος M (τοῦ Montpelier), τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὁ ἐκδότης: τοῦ Φραντζεσκῆ τοῦ Τάνα ἡ γυναῖκα. Εἶναι δηλαδή τὸ Τάνας ἐπίθετον τοῦ Φραντζεσκῆ, ὃ δὲ ἀκριβὲς προσδιορισμὸς τοῦ προσώπου φαίνεται ἀπαραίτητος ἀφοῦ καὶ προκειμένου περὶ ἄλλων ἀνδρικῶν προσώπων παραθέτει ὁ Σαχλίκης ἢ τὸ ἐπίθετον ἢ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μὴ ἀφήνον ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου. Τὸ ἐπίθετον τοῦ Φραντζεσκῆ τούτου πιθανῶς συνδέεται πρὸς τὴν Τάναν, (πβ. Wagner, σελ. 128, στ. 161).

Ὁ δεύτερος τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων στίχων διαφωτίζεται ἐπίσης ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ἰδίου κώδικος M: κὰν ἐνδέκα. Ἀντὶ καὶ δέκα πρέπει λοιπὸν νὰ γράψωμεν κὰν δέκα.

Αὐτόθι, στ. 549 - 551 :

*κ' ἡ Τζηλοπέφτη ἐφώναξε: «βλέπετέ την μὴν κλέψη
κι ἂν εἶχε λύπην ἡ ἀειδοῦ νὰ ᾽μπῇ νὰ μεσιτέψη,
τοῦ Τζημαδούρου ἡ ἀδελφὴ τὴν ἤθελεν παιδέψει.*

Εἶναι φανερόν, νομίζω, ὅτι λόγοι τῆς Τζηλοπέφτης εἶναι μόνον τὸ «βλέπετέ την μὴν κλέψη», ἐνῶ τὰ ἐπόμενα εἶναι λόγοι τοῦ ποιητοῦ. Γραπτῶν ἐπίσης, ἂν εἶχε λείπειν ἡ Ἀἰδοῦ. Ἡ ἔγνοια εἶναι ὅτι ἂν ἔ-

λειπεν γυνή τις ὀνομαζομένη οὔτω, ἡ ὁποία ἐπενέβη, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Τζημαδούρου θὰ ἐτιμῶρει διὰ χειροδικίας τὴν ὑποπτον κλοπῆς, ἢ τὴν ἄλλην, ἡ ὁποία ἐξεστόμισε τὴν ὕβριν.

Συνόδης Παπαδημητρίου, Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος, Ὁδησός, 1896, στ. 135 - 6 :

*Ὅλοι ἐκουρεῦαν πρόβατα κ' ἐγὼ ἐδικούς μου σκύλους,
ὅλοι εἶχαν τυρομύζηθρα κ' ἐγὼ εἶχα μαύρους σκύλους.*

Πιθανῶς εἰς τὸν δεύτερον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀντὶ σκύλους : ψύλλους.

Αὐτόθι, στ. 220 : Ὁ Σαχλίκης περιγράφων τὴν ζωὴν τῶν χωρικῶν ἀναφέρει τὰ θέματα τῶν συζητήσεών των καὶ τὰς ψευδολογίας των :

*«Πολλὰ φασούλια ἐφέρασιν, πολλὰ κουκκιά καθόλου,
πᾶσα καλὸν ἐγέμωσεν ὁ φόρος ἀποβόλου».*

Οἱ στίχοι αὗτοὶ δὲν εἶναι νοητοὶ εἰς τὸν ἀγνοοῦντα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν παρήγοντο ἐπαρκῆ ὄσπρια εἰς τὴν Κρήτην, καὶ εἰσάγοντο ἔξωθεν. (Πβ. Ξηρουχάκης, Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας κ.λ., ΕΕΚΣ, Γ' (1940), σελ. 291).

Αὐτόθι, στ. 748 - 9 :

*Ἐμπῆκεν ἡ Μαροῦλα μας τοῦ Νικολέττου Ἀβράμου
καὶ λέγει : ἀρχόντισσες καλές, δὲν ἤμπορῶ νὰ δράμω.*

Ἀντὶ Ἀβράμου γρ. Ἀβράμο, πβ. αὐτ. σελ. 73 : Νικολὸ Ἀμπράμο καὶ στ. 724 : τοῦ Γεώργη Ρόσοο. Ἐνίοτε σχηματίζεται καὶ σήμερον οὔτω ἐν Κρήτῃ ἡ γενικὴ τῶν δευτεροκλίτων κυρίων ὀνομάτων.

Αὐτόθι, στ. 860 - 1 :

*Ὁρέγομουν νὰ περπατῶ στὰ πολιτικαρεῖτα
καὶ ὄσους κοπέλλους ἔβγανα, ὄλους τοὺς ἐπροσκάλουν.*

Ἴσως ἀντὶ ἔβγανα γρ. ἔβλεπα.

Αὐτόθι, στ. 869 - 70 :

*Ἐγὼ ὄντε βρέχη καὶ βροντᾷ, ἀστράφτη καὶ χιονίζη,
(σκ)ολάζω μὲ πολιτικὲς μαζώνω καὶ γαμοῦν τες*

Τὸ γγ. ἔχει κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου : ολάζω με πολ. Πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ : κολάζομαι, πολιτικὲς μαζώνω κ.λ. Τὸ ρῆμα ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν Σαχλίκην, Wagner, Carmina σελ. 63, στ. 11.

ΕΡΩΦΙΛΗ

Ἡ ἔκδοσις τοῦ δράματος ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου, γενομένη ἐν σπουδῇ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστική. Ἰσχύουν καὶ δι' αὐτὴν τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω, ἀκόμη δὲ ἀπαντοῦν πολλαὶ χασμωδίαι, μὴ βαρύνουσαι τὸν ποιητὴν, ἀφοῦ συστηματικῶς ἀποφεύγει τὴν χασμωδίαν. Εἰς ὥρισμα ἐν σημείῳ ἡ ἔκδοσις Σάθα παρέχει καλύτερον κείμενον, ὥς παρηγήρησεν ἤδη ὁ Κριαρᾶς ἀποκαταστήσας τινὰ ἐξ αὐτῶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 239 ἐξ.).¹

Πρόλ. Α', στ. 11 - 13. Ὁ Ξανθουδίδης, κατὰ τὸν Σάθαν γράφει:

...τὰ πάθη μου κ' οἱ πόνοι μου οἱ περισσοί
τούτῃ κ' ἐμένα κάμασι τὸ νοῦ μου νὰ γεννήσῃ
τὴν τραγωδίαν ἄξιο ποίημα τῇ τύχῃ μου ν' ἀφήσω.

Ὁ τελευταῖος στίχος εἶναι κακότεχνος καὶ χωρὶς νόημα. Ἡ ἔκδοσις 1772 ἔχει ὀρθῶς τὴν τραγωδιᾶξιο κατὰ συνίησιν. Γραπτέον:

τὴν τραγωδίαν ἄξιο ποίημα τῇ τέχνῃ μου ν' ἀφήσω.

Ποίημα τῇ τύχῃ δὲν σημαίνει τίποτε, *κωμωδία* δὲ καὶ ὅχι *κωμωδία* λέγει καὶ ὁ Φώσκολος («Φορτουναῖος», Πρόλ. ποιητοῦ, στ. 36, Πρόλ. Τύχης, στ. 132, καὶ Ε 412). Πβ. ἀκόμη *μαρτυριά* καὶ ὅχι *μαρτυρία* εἰς «Ζήνωνα» Ε 383, *αἰτία* καὶ ὅχι *αἰτία* εἰς «Ἐρωφίλην» Γ 295 καὶ εἰς τὸν «Γύπαριν» πολλαχοῦ. (Βλ. τὰ συλλεγόμενα ἀπὸ τὸν Μ. Μανούσακον παραδείγματα, ΕΕΚΣ, Δ' (1941), σελ. 256).

Αὐτόθι, Πρόλ. τοῦ Χάρου, στ. 61 ἐξ. Εἰς τοὺς ὠραίους στίχους, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Χάρος ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς θεατὰς τοῦ δράματος τὸ πλῆθος τῶν θινόντων φίλων καὶ συγγενῶν τῶν, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχῃ ὑπαινιγμὸς τῆς τρομερᾶς πανώλους τῶν ἑτῶν 1592 - 5, ἡ ὁποία ἐξωλόθρευσεν μέγαν ἀριθμὸν κατοίκων τοῦ Χάνδακος (Βλ. Σπανάκης, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, ΙΙΙ, σελ. 64 ἐξ.). Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν παραδεδομένην χρονολογίαν ποιήσεως τῆς Ἐρωφίλης περὶ τὸ 1600, καὶ μάλιστα, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ, θὰ παρείχε *terminum post quem*.

Αὐτόθι, Α 95 ἐξ.:

Μ' ὄλον ἐτοῦτο δὲ μπορῶ παρὰ τὰ βάσανά μου
χωσμένα πάντα νὰ κρατῶ στὴ δόλια τὴν καρδιά μου,
γιατὶ σὲ κάποιον φταίσιμον ἔπessa ἀπατός μου,
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.

¹) Διορθώσεις μου εἰς τὴν «Ἐρωφίλην» ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η' (1954), σελ. 133 - 4.

Ἡ χασμωδία τοῦ τρίτου στίχου εἶναι ἀπαράδεκτος διὰ τὸν Χορτάτζην, ἐκτὸς δὲ τούτου παραμένουν ἀσύνδετοι αἱ φράσεις αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν τρίτον καὶ τέταρτον στίχον, ἐνῶ τοιαῦτα ἀσύνδετα δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸν ὕφος τοῦ ποιητοῦ. Γραπτέον λοιπόν :

*γιατὶ σὲ κάποιον φταίσιμον ἔπρεσα, κι ἀπατός μου
λογιάζοντάς το μοναχὰς θαμπώνεται τὸ φῶς μου.*

Προσδιορίζει λοιπὸν τὸ ἀπατός μου τὸ λογιάζοντας καὶ ὅχι τὸ ἔπρεσα καὶ ἡ φράσις γίνεται ἐντελῶς λογικὴ. Ὁ Πανάρετος ἀπορεῖ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὸ σφαλμα του.

Αὐτόθι, Α 274. Ὁ Πανάρετος ἐξομολογούμενος εἰς τὸν φίλον του Καρπόφορον τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔρωτός του πρὸς τὴν Ἐρωφίλην καὶ διηγούμενος πῶς κατὰ τὸν πρόσφατον πόλεμον ἐπεξήγησε τὸν θάνατον, διὰ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὸ χωρὶς ἐλπίδα πάθος του, λέγει :

*Γιὰ κεῖνον (οὐδ.) ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κεῖνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ ἔμπω μὴδὲ κρίνω
γυρεύοντας τὸ θάνατο κ.λ.*

Νὰ ἔμπω μὴδὲ κρίνω δὲν ἔχει νόημα. Ὁ Ξανθουδίδης εἶχε προτείνει τὴν γραφὴν : νὰ ἔμπω μέσα κρίνω (Byz. Neugr. Jahrb., 2 (1921), σελ 84) Τὴν γραφὴν αὐτήν, ἐπίσης ἐλαττωματικὴν, δὲν ἠκυκλούθησεν εἰς τὴν ἑκδοσὶν προτιμήσας νὰ γράψῃ ὥς ὁ Σιάθας, ὁ ὁποῖος πάλιν ἠκυκλούθει τὸν Γραδενίγον. Τὴν ὀρθὴν γραφὴν παρέχει τὸ γγ. τοῦ Μονάχου, (βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἐκδότου), νὰ μπαίνω μὴδε κρίνω, καὶ τὸ χωρίον μὲ μικρὰν μεταβολὴν μεταγράφεται :

*Γιὰ κεῖνον ἐβουλήθηκα νὰ σκοτωθῶ, γιὰ κεῖνο
στὸν πόλεμ' ὀλομόναχος νὰ μπαίνω μ' εἶδες, κρίνω.*

Δηλ. «ἐνεκα τούτου μὲ εἶδες, νομίζω, νὰ εἰσέρχωμαι εἰς τὴν μάχην μόνος». Ὑπαινίσσεται ὁ Πανάρετος ὅτι ὁ φίλος του ὥς αὐτόπτης μάρτυς τὸν εἶδε νὰ ἐπιζητῇ τὸν θάνατον, καὶ τοῦτο ἐπιβεβαιωτὶ ὁ Καρπόφορος λέγων (Α 355):

*γιατ' εἶδα μὲ σε πλέα
νὰ κάμης πράματα φορικὰ παρὰ τὸν Ἀχιλλέα.*

Τὸ κρίνω μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ νομίζω ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοῦ εἰς τὸν Χορτάτζην (Ε 277). Πολὺ ἀνάλογος εἶναι ἡ διόρθωσις τοῦ Ξανθουδίδου (ἐνθ' ἄνωγ., σελ. 76) εἰς τὸν «Γύπαριν» (Πρόλ. Ἡλίου, στ. 151), μ' εἶδε, κρίνω ἀντὶ μὴδὲ κρίνω.

Αὐτόθι, στ. Α 309 ἔξ. :

*Βασιλιπούλα μ' ἀκριβὴ κι ὁμορφοκαμωμένη,
καὶ πλιὰ ἀπὸ τς ἄλλες κορασὲς τοῦ κόσμου τιμημένη,
καθὼς πάντα ἔμου σκλάβος σου καὶ δοῦλος μπιστικὸς σου
οὐδ' ἔνα πρᾶμα ἔκαμα δίχως τὸν ὄρισμό σου,
δὲν εἶν' πρεπὸ μοῦ φαίνεται καὶ τώρα νὰ θελήσω
νὰ ἔμω στὴ γιόστρα, θέλημα δίχως νὰ σοῦ ζητήσω.*

Πρέπει νὰ γράψωμεν κι οὐδ' ἔνα πρᾶμα ἔκαμα, διότι ἡ φράσις ἀνήκει εἰς τὴν ἐξηρητημένην πρότασιν τὴν εἰσαγομένην διὰ τοῦ καθὼς καὶ προσδιορίζει τὴν μόνην κυρίαν πρότασιν τοῦ χωρίου δὲν εἶν' πρεπὸ κ.λ. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ ἐτέρας κυρίας προτάσεως, διότι οὕτω θὰ εἴχομεν δύο κυρίας προτάσεις ἀσυνδέτους, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀσύννητες διὰ τὸν λόγον τοῦ Χορτάτζη, ἀλλὰ καὶ διότι λογικῶς ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν συμπεριφορὰ τοῦ Πανάρετου αἰτιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ καὶ τώρα τὴν ἄδειαν τῆς Ἐρωφίλης πρὶν ἐνεργήσῃ. Ἐντελῶς ἀνάλογος εἶναι ἡ εὐθύς κατωτέρω (Α 325 ἐξ.) ἀπαντῶσα σύνταξις :

*Καθὼς τὴ θάλασσ' ἄνεμος δύνεται καὶ φουσκώνει,
καὶ θυμωμένα κύματα γιαμιὰ γιαμιὰ σηκώνει,
τέτοιας λογῆς καὶ τὴν καρδιά κ.λ.*

Αὐτόθι, Α 319 - 324 :

*Ὅς τοῦτα τὰ λόγια συντηρῶ δυὸ τρεῖς φορὲς κι ἀλλάσσει
τὸ πρόσωπό τ' ἐξ τ' ὁμορφο, κι ἂν εἶδες τὸ θαλάσσι,
τὸ πῶς κυτῶ κι αμιὰ φορὰ κάτω στὸ περιγιάλι,
ὄντα μὲ δίχως ἄνεμο καὶ δίχως πείραξη ἄλλη,
τέτοιας λογῆς τὸ σιγῆθος τῆς τὸ μοσκομυρισμένο
δυὸ τρεῖς φορὲς ἐκτύπησε τοῦ πόθου πληγωμένο.*

Οὐδεμίαν χρονικὴν πρότασιν ὑπάρχει εἰς τὸ χωρίον ἀρχομένη διὰ τοῦ ὄντα. Πρέπει λοιπὸν νὰ γραφῇ ὄντα, (μετοχὴ τοῦ εἶμαι, παλαιὸς τύπος ἀντὶ ὄντας). Ἡ μετοχὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸ θαλάσσι. «Ἄν εἶδες τὴν θάλασσαν, πῶς κυτῶ κ.λ. ὅταν εἶναι χωρὶς ἄνεμον...».

Αὐτόθι, Α 367 ἐξ. : Δικαιολογούμενος ὁ Πανάρετος ὅτι δὲν προσέφερον εἰς τὴν Ἐρωφίλην τὰ δῶρα, τὰ ὅποια ἔλαβεν εἰς τὸ κονταροκτύπημα, προσθέτει :

*Τὸ ἔκαμα, πρᾶματα γιὰτὶ δὲν εἶναι κορασιδῶ,
μ' ἀντὶς ἐκεῖνα τὴν ψυχὴ καὶ τὸ κορμί μου δίδω,
τῆς ἀφεντειᾶς σου χάρισμα, πρόθυμα πάντα ὁμάδι
ἔς πᾶσα μικράκι σου ὄρισμὸ νὰ κατεβῶ στὸν Ἄδη.*

Ἡ λέξις ὁμάδι καθιστᾷ βέβαιον ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν πρότασιν τὰ

ὑποκείμενα εἶναι δύο, ἡ *ψυχὴ* καὶ τὸ *κορμί*· ἐπομένως τὸ ῥῆμα πρέπει νὰ τεθῇ κατὰ πληθυντικόν: νὰ *κατεβοῦ σὸν Ἀδη*.

Χορικὸν Ἔρωτος, Α 591 ἐξ.:

*Μᾶλλος τὰ τόσα βρόχια τὰ δικά σου
γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὰ τόση ἔχου χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἐμπερδέσα φχαριστᾷ σου.*

Τὸ ἀνώμαλον καὶ ἀσαφὲς χωρίον προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Α. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12 (1951), σελ. 148). Τοῦ *ἔχου χάρη* τὸ ὑποκείμενον βεβαίως μόνον τὰ βρόχια δύναται νὰ εἶναι, (πβ. ἀνωτ. Α 589: *τόση χάρην ἔχουν τ' ἄρματα σου*), καὶ ὅχι οἱ ἄνθρωποι, διότι θὰ ἦτο κακόζηλος ἡ συνεχὴς ἐναλλαγὴ τῶν ὑποκειμένων, ἡ ἐπανάληψις τῆς ἐκφράσεως *ἔχου χάρη* πρῶτον διὰ τὸν ἔρωτα, εἶτα διὰ τοὺς δούλους τοῦ ἔρωτος, καὶ ἡ ἐκφρασις τῆς γενικῆς καταστάσεως πρῶτον διὰ τοῦ γ' πληθυντικοῦ *ἔχου* (γαλλ. on, γερμ. man), καὶ εὐθὺς κατωτέρω διὰ τοῦ ὅποιο κι ἂν. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ ὑποκ. τοῦ *ἔχου χάρη* εἶναι τὰ βρόχια, δὲν δύναται τὸ *μετ' αὐτὰ* νὰ ἀναφέρεται εἰς τὰ βρόχια· δὲν θὰ εἶχε καμίαν ἔννοιαν ἡ φράσις «τὰ βρόχια ἔχουν χάρη μ' αὐτά». Ἀντὶ *μετ' αὐτὰ* ἀσφαλῶς πρέπει νὰ γράψωμεν *μετ' αὐτὸ* καὶ νὰ νοήσωμεν «μὲ τὴν γλυκύτητα».

Ἄλλ' ἡ μελέτη τοῦ χωρίου πείθει ὅτι τοῦτο καὶ ἄλλως πάσχει. Ἡ γραφὴ *τὰ τόσα* πιθανῶς εἰσῆχθη ἀπὸ τὸν Γραδενίγον τὸν ὅποιον ἠκολούθησαν ὁ Σάβας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Ἄλλ' ἡ κριτικὴ δὲν δύναται νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψει, ἐφ' ὅσον τὸ χωρίον δὲν ἱκανοποιεῖ, ὅτι τὰ σωζόμενα *χγ.* δὲν στηρίζουν τὴν γραφὴν αὐτήν. Οὕτω τὸ *χγ.* Μονάχου (Cod. Graecus 590, βλ. ὑπόμν. Ξανθουδίδη) ἔχει:

μὰ λύσστα σὰν τὰ βρόχια.

Τὸ *χγ.* Legrand (Bibliothèque grecque vulgaire, II, Paris, 1881, σελ. 340) ἔχει:

*maglios ossa ta uroghia ta edhicassu*⁸

Τὴν λύσιν παρέχει, νομίζω, τὸ σὰν τοῦ *χγ.* Μονάχου, τὸ ὅποιον ἐχρησίμευσε καὶ εἰς ὠρισμένας ἄλλας περιπτώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν

⁸) Κατωτέρω τὸ *χγ.* Legrand ἔχει ἀντὶ *γλυκιά* (glichia) *χιλία* (ghiglia), τοῦτο ὁμῶς δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν λέξεων γραφομένων δι' ἰταλικῶν χαρακτήρων, καὶ πιστεύω ὅτι ἡ παραδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴ *γλυκιά* εἶναι ἡ ὀρθή. Περὶ τοῦ π' ὅποιο, βλ. Α. Πολίτην, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 148. Νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐγγράψεν ὁ Ξανθουδίδης, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα δείγματα παλαιογραφικῆς ἐναλλαγῆς τῶν π — κ.

τοῦ κειμένου (βλ. εἰσαγ. Ξανθοῦδίδη, σελ. λε'). Νομίζω ὅτι μὲ ἐλαχίστην μεταβολὴν τὸ χωρίον θεραπεύεται ὡς ἑξῆς :

*Μᾶλλιος τόσα 'ν' τὰ βρόχια τὰ δικά σου
Γλυκιά, καὶ μετ' αὐτὸ τόση ἔχον χάρη,
π' ὅποιο κι ἂν ἐμπερδέσα φχαριστᾷ σου.*

Τὸ τόσα εἶναι λοιπὸν ἐπίρρημα ἀναφερόμενον εἰς τὸ γλυκιά καὶ ὄχι ἐπίθετον, ἡ δὲ χρῆσις αὐτὴ εἶναι συνηθεστάτη. Πβ. Ἑρωφ. Α 600 : πόσα ξάζεις, Γ 161 : τόσα δυνατός, Β 110 : τόσα κλιτή, Δ 496 : τόσα ταραχίζεσαι κ.λ. Ἡ ἔννοια εἶναι ἀκριβῶς ὡς διευτυπώθη ἀπὸ τὸν Ἑ. Κριαρᾶν (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 252) : «τὰ βρόχια τοῦ Ἑρωτος εἶναι τὸ σ ο ν γ λ υ κ ἱ ᾶ, ὥστε πάντοτε νὰ εἶναι εὐχαριστημένος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐμπλέκεται εἰς αὐτά». Τὸ μᾶλλιος ἐδῶ ἔχει ἐπιτατικὴν σημασίαν ὡς πρὸς τὸ προηγούμενον βγαίνει κερδεμένος, καὶ ἀντιστοιχεῖ ἐντελῶς πρὸς τὸ μάλ्लιστας καὶ τὸ σημερινὸν μάλιστα. «Ἐχεις τόσην δύναμιν, ὥστε νικᾷς πάντας· μάλιστα εἶσαι τόσον γλυκὺς, ὥστε οἱ νικώμενοι εὐχαριστοῦν ἀντὶ νὰ καταρῶνται». Τὰ μᾶλλιος καὶ μάλ्लιστας χρησιμοποιοῦνται διττῶς : ἀντιθετικῶς, ὅταν προηγῇται ἄρνησις, καὶ ἐπιτατικῶς, ὅταν δὲν προηγῇται ἄρνησις. Δείγματα τῆς πρώτης χρήσεως, Κ. Σάθας, «Στάθης», Ἰντερμ. τῆς Μορέσκας, σελ. 124, στ. 5 : δὲ σὲ κρατῶ γιὰ σκλάβο μου... | μᾶλλιος ἐσὺ μ' ἐπλήγωσες κ' ἔχεις με σκλαβωμένο. «Γύπαρις», Α 123 : λύπη σ' ἐμὲ δὲν ἔχει | μάλ्लιστας πλὴν καλόκαρδη... τήνε θωρῶ. «Ἑρωτόκριτος», Α 116 - 7 : λίγο νερὸ ποιεῖ φωτιά μεγάλη δὲν τὴ σβήνει | μᾶλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντᾷ... Δείγματα τῆς δευτέρας ἐπιτατικῆς χρήσεως, οἷα καὶ ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς ἐνταῦθα : «Στάθης», Α 316 : τὸ Χρῦσιππο, τὸ φίλο μου, μᾶλλιος τὸν ἀδερφό μου. «Στάθης», Γ 447 : τὴ συντροφιά σου θέλω, μᾶλλιος παρακαλοῦμε».

Θὰ ἐπρότεινα τὴν παραδοχὴν καὶ τῆς γραφῆς ὅποιο κι ἄνε μπερδέσου τοῦ χγ. Legrand ἀντὶ κι ἂν ἐμπερδέσα, ἀφοῦ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀορίστου ἐπαναλήψεως εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, (πβ. κατοικημένος βρίσκεσαι, εἶσαι δυνατός, χάρεν ἔχουν τ' ἄρματα σου, βγαίνεις κερδεμένος).

Χορικὸν Ἑρωτος, Α 597 - 600 :

*κι ὄχι οἱ ἀνθρώποι μόνο γνωρισμένα
σ' ἔχουνσι τί μπορεῖς καὶ πόσα ξάζεις,
μὰ τὰ βροτόνια αὐτὰ τὰ χρουσωμένα
στὸν οὐρανό, ὄντα θέλῃς, ἀνεβάζεις κ.λ.*

Περὶ τοῦ χωρίου ἔγραψα εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», Η' σελ. 133 ξξ. ὑποστηρίξας τὴν ἀνωτέρω γραφὴν. Ὁ Λ. Πολίτης («Ἑλληνικά», 12

(1951), σελ. 149) πιστεύει ὅτι ἡ γραφή δὲν εἶναι δυνατὴ, διότι δημιουργεῖ διασκελισμὸν τῶν τριστίχων, ὃ ὁποῖος δὲν ἀπαντᾷ, ὥς λέγει, ποτὲ εἰς τὰ χορικά τῆς Ἐρωφίλης, ἐκάστου τριστίχου περιλαμβάνοντος «ἓνα ἀπαρισμένο νόημα». Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβές, ἀφοῦ εἰς τὸ χορικό τοῦ Ἥλιου Δ 729 ἐξ. ἀναγινώσκομεν :

*Τὰ δὲ θωρεῖ στῇ γῇ ποτὲ τὸ φῶς σου,
μὰ βρίσκουνται στὰ βάθη φυλαμένα,
κι ὅσα κι ἂν εἶν' ὀμπρὸς τῶν ἀμματιῶ σου
γῇ ἐοὺ τὰ κάνεις ὅλα κ.λ.*

Προφανῶς ὑπάρχει καὶ ἐδῶ διασκελισμὸς καὶ τὸ νόημα τοῦ πρώτου τριστίχου, ὁλοκληρώνεται μόνον διὰ τοῦ δευτέρου, ὅπου ἡ κυρία πρότασις.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλος λόγος πείθει ὅτι ἡ ὀρθὴ γραφή εἶναι ἡ ὥς ἂνω καὶ ὄχι ἡ παρὰ Ξανθουδίδη. Μετὰ τὸ ὄχι μόνο εἶναι πολὺ φυσικὴ ἀπόδοσις εἰσαγομένη διὰ τοῦ μά. Μὲ τὴν γραφὴν τοῦ Ξανθουδίδη ἡ εἰσαχθεῖσα διὰ τοῦ ὄχι μόνο πρότασις μένει μετέωρος καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὴν ἐπομένην.

Ἄς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι τὸ χγ. Μονάχου, τὸ ὁποῖον, φοβοῦμαι, ὑπερβολικῶς ὑπετιμήθη, παρέχει καλυτέραν γραφὴν εἰς τὸν στ. 599 : ἔχον ἀντὶ τὰ χρυσωμένα τ' ἀκονισμένα. Οὕτω ἡ εἰκὼν τῶν βελῶν, ἡ ὁποία στενῶς συνδέεται πρὸς τὸ σφάζεις τοῦ στ. 602, καθίσταται πολὺ ζωηροτέρα.

Εἰς Β 119 ἐξ. ἡ Ἐρωφίλη διηγούμενη τὰ κακὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα τὴν τυραννοῦν τὴν νύκτα, λέγει :

*πὼς πατρνοῦσι τὸ ταῖρι μου μέσ' ἀπὸν τὴν ἀγκάλῃ
τούτῃ συχνὰ μοῦ φαίνεται καὶ μ' ἀπονιὰ μεγάλη,
τὸ ρίχνουσι τῷ λιονταριῷ πὼς μιὰ σκοτεινιασμένη
στράτα θωρῶ κ' εὗρίσκουμον σήμερο σφαλισμένη κ.λ.*

Προτιμότερον ἴσως νὰ γράψωμεν πὼς ὅς μιὰ σκοτεινιασμένη. Ἡ σειρὰ: «μοῦ φαίνεται πὼς θωρῶ κ' εὗρίσκουμον (ἢ κ' εὗρίσκομαι) σήμερο σφαλισμένη (= ἀποκλεισμένη) σὲ μιὰ σκοτεινιασμένη στράτα» κ.λ. Δηλ. «μοῦ φαίνεται ὅτι βλέπω ὅτι ἤμουν» κ.λ.

Α ὁ τ ὁ θ ι, Β 140 : ξύπνου. Ὁ Κριαρᾶς παραβάλλει πρὸς τὸ διπλοῦ (ΕΕΒΣ, ΙΑ' (1935), σελ. 250), ἀλλὰ ὀρθότερον πβ. πρὸς τὸ ξοίνου, (ὅταν δὲν μεθύῃ τις). Καὶ τὰ δύο εἶναι ἐπιρρήματα προελθόντα ἐξ ἐμπροθέτων προσδιορισμῶν μετὰ τῆς ἐκ καὶ γενικῆς : ἐξ ὕπνου, ἐξ οἴνου.

Α ὁ τ ὁ θ ι, Β 223 ἐξ. Ἡ Νένα μονολογοῦσα καὶ οἰκτιροῦσα τὸν

βασιλέα Φιλόγονον διὰ τὴν παρελθοῦσαν πολυτάραχον ζωὴν (κυρίως διὰ τὰς περιπετείας τοῦ προσφάτου πολέμου), καὶ διὰ τὴν τωρινὴν δυστυχίαν του (τὸ «σφάλμα τῆς Ἐρωφίλης»), λέγει :

μάχες καὶ πρίκες καὶ ζηλιές, πολέμοι καὶ θανάτοι
τὴν πρिकाμένην του καρδιὰ πάντα ἔχασι γεμάτη,
καὶ τῶρ ἄποδ' λογάριάζε πῶς εἶν' ἀναπαῖμένος
σ' εἶντα κατὰρθε σήμερο βλέπετε ὁ πρικαμένος.

Διὰ τὸ κατὰρθε σημειώνει ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὸ γλωσσάριον : «ἀπορ. τοῦ κατέρχομαι, κατέπεσε, κατήντησε». Σήμερον τὸ κατὰρθε ἀκούεται εἰς τὴν Πελοπόννησον. Πβ. καταφιάνω. Ἴσως ὁμως γραπτόν σ' εἶντα κακὰ ὄρθε σήμερο. Πρόκειται διὰ τὰς σημερὴν συμφορὰς, αἱ ὁποῖαι προστίθενται εἰς τὰ : μάχες, πρίκες κ.λ. Πβ. Γλωσσ. Ἐρωτοκρ. τὸ κακόν :... «πάθος, δυστυχία, νόσος».

Α ὅ τ ὅ θ ι, Β 335 εἷ. Ἡ μακροτάτη καὶ τεχνικωτάτη περίοδος, ἡ συμπλέκουσα πυκνῶς τόσας ἐξηρημένους προτάσεις, τελειώνει εἰς τὸν στ. 350, ὅπου καὶ πρέπει νὰ τεθῇ τελεία ἀντὶ τοῦ ὑπάρχοντος κόμματος. Εἰς τὸν στ. 346 πρέπει νὰ τεθῇ κόμμα ἀντὶ ἄνω τελείας. Σημειωτέον ὅτι τὴν ὁρθὴν στίξιν ἠκολούθησεν ὁ Σάθας. Ἀπὸ τοῦ στ. 351 ἀρχίζει νέα περίοδος ἐκ σειρᾶς προτάσεων εἰσαγομένων διὰ τοῦ πότες, καὶ τελειώνει εἰς τὸν στ. 360, ὅπου πρέπει νὰ τεθῇ ἐρωτηματικόν. (Ὁ Σάθας ἔχει θαυμαστικόν, ἀντὶ δὲ Πότες ἔχει Ποτές, ὡς ἡ ἔκδοσις 1772).

Α ὅ τ ὅ θ ι, Β 383 - 5. Ἡ διόρθωσίς μου («Κρητικά Χρονικά», Η' (1954), σελ. 134) :

Πόσους πολέμους καὶ μαλιὰς μὲ τῶν Περσῶν ἔχα κάμει
ἀντὶ μὲ τὸν Πέρσο, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ὁρθὴν μεταγραφὴν τοῦ στίχου, ὡς φέρεται εἰς τὸ γγ. Legrand. (Bibliothèque grecque vulg. II, 1881, σελ. 355) :

possus polemus chie maglies me to Perso igha cami

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ γράφοντες τότε, παρέλειπον συχνότατα τὸ συμ-προφερόμενον ἔρρινον φρονούντες ὅτι τοῦτο ἐπαρκῶς ἐδηλοῦτο διὰ τῶν ἀκολουθούντων ψιλῶν (πβ. «Φορτουνᾶτος», Εἰσαγ. Ξανθουδίδη, σελ. 22 - 23). Ὡστε γράφοντες τῶν Περσῶ ἀπλῶς ὁρθῶς ἀναγινώσκομε καὶ ὁρθῶς τονίζομεν τὸ *to Perso*. Τὴν γραφὴν στηρίζει καὶ τὸ γγ. Μονίχου ἔχον μὲ τὸ *υπορῶ* (ὑπομν. ἐκδ Ξανθουδίδη).

Σημειωτέον ὅτι καὶ τοῦ ἐπομένου στίχου ἡ μορφὴ ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ γγ Legrand εἶναι ὁμαλωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Γραδενίγος, ὁ Σάθας καὶ ὁ Ξανθουδίδης. Τὸ γγ. ἔχει :

chie pera me to vassiglio ci Anatolis adami

Α ὅτι, Β 467 ἔξ. Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀνάλογος περιγραφὴ τοῦ «Χρυσοῦ αἰῶνος» ἀπαντᾷ μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὸν Don Quijote, (ἔκδ. Calleja - Fernández, Madrid, κεφ. XI, σελ. 59 ἔξ., ἑλληνικὴ μετάφρασις Κ. Καρθαίου, ἔκδ. Ἀετοῦ, 1944, κεφ. XI, σελ. 84 ἔξ.). Ἡ παραλληλία, ὀφειλομένη εἰς κοινὰ ἰταλικά πρότυπα, δύναται νὰ παρακολουθηθῇ ἀπὸ χωρίον εἰς χωρίον.

Α ὅτι, Β 527. Τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Γραδενίγου γραφὴν τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ χορικοῦ *χάρη νὰ μὴν τῷ βλάψουσι τῷ δώ-σε ὑποστηρίζει ὁρθῶς ὁ Λ. Πολίτης* (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 151), ἐρμηνεύων τὸ πρῶτον *τῷ ὡς* δοτικὴν ἥθικὴν. Νομίζω ὅτι καὶ τὸ *χγ. Μονάχου* (ὑπόμν. ἔκδ. Ξανθουδίδου) στηρίζει τὴν γραφὴν *τῷ* καὶ ὅχι *τῇ*· τοῦτο φέρει τοὺς *βλάπτουσι*, πιθανῶς διότι ὁ γράφων εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τοῖ καὶ ἐξέλαβεν αὐτὸ ὡς αἰτιατικὴν πληθυντικοῦ ἀποκαταστήσας τὸν λογιώτερον τύπον. Διὰ τὸ *τι* τοῦ *χγ. Legrand* παρατηρῶ ὅτι εἰς τὸν δι' ἰταλικῶν ὁμοίως χαρακτηρῶν γραμμένον «Φορτουναίων» γράφεται ἀντὶ *tsi*· *ti*. Η. Labaste, Une comédie crétoise κ.λ., «Byz. Zeitschrift», 13 (1904), σελ. 392· *agafticos ti* Pertonellas, *adernos ti* Milias κ. ἄ.

Α ὅτι, Ἰντερμ. Β, 111 :

κ' οἱ κόσμοι, ἀπ' ὅλοι στ' ἄρματα μούγουνται καὶ τρομάσσουν

Μούγουνται γράφει ὁ Γραδενίγος (ἔκδ. 1772), Σάθας, Ξανθουδίδης. Ὁ τύπος πιθανῶς προήλθεν ἐκ κακῆς μεταγραφῆς τοῦ κανονικοῦ *μουγκοῦνται* ἢ *μούγκουνται* γραφομένου δι' ἰταλικῶν χαρακτηρῶν *muigude*. Τὸ *μουγκοῦμαι* εἶναι σύννητες, πβ. Δ 43· *μουγκᾶται*, Ε 114· *μουγκᾶτο*, ἀκούεται δὲ καὶ τὸ *μούγκομαι* (ὅχι *μούγομαι*) κατὰ τὸ *θρηνοῦμαι* — *θρήνομαι*.

Α ὅτι, Γ 96· *ἀπεφάσισε*. Γραπτέον *ἀποφάσισε* χωρὶς ἐσωτερικὴν αὐξησιν, ὅπως ὁ Γραδενίγος (1772) καὶ ὁ Σάθας.

Α ὅτι, Δ 193 - 5 :

...καὶ σιγανὰ σιμώνω

στὴν κάμεράν τ' ἐγὼ καὶ δίχως μιλιὰ κιὰμιὰ σηκώνω

τῷ πόρτας ὅξω τὸ πανί...

Ὁ δεῦτερος στίχος εἶναι ἄμετρος ἂν δὲν γραφῇ ὡς παρὰ Γραδενίγῳ (1772) καὶ Σάθα *διχῶς*. Ὁ τονισμὸς (πιθανῶς κατὰ τὸ *χωρίς*) βεβαιούται καὶ ἐξ ἄλλου παραδείγματος, ὅπου πάλιν τὸ *δίχως* προκαλεῖ μετρικὴν ἀνωμαλίαν· Α 161 *καὶ με δίχως σκονάδι*· (οὔτω καὶ ἡ ἔκδοσις 1772). Καὶ ἐκεῖ, πιστεύω, γραπτέον *διχῶς*. Ἀνάλογος εἶναι ὁ τονισμὸς ἀνισῶς (βλ. Γλωσσάριον «Ἐρωφίλης») ἀντὶ *ἀνίσως*.

Αὐτόθι, Δ 455 ξξ.

*Τὴ νύκτα μέρα βούλεσαι σὰ νὰ ἔμουν τυφλωμένος
γῆ μονιτάρου δίχως νοῦ λωλὸς καὶ ξεπεσμένος
πῶς εἶμαι νὰ μοῦ πῆς κ' ἐσύ.*

Προφανῶς καὶ ἐδῶ τὸ χγ. Μονάχου παρέχει τὴν γνησίαν γραφήν, ἔχον πῶς εἶναι. «Βούλεσαι νὰ μοῦ πῆς τὴ νύκτα πῶς εἶναι μέρα, σὰ νὰ ἔμουν κ.λ.» Μετὰ τὸ ξεπεσμένος, ὅπου κλείει ἡ παρενθετική φράσις, πρέπει νὰ τεθῇ κόμμα.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς «Ἐρωφίλης» (σελ. μγ') ὁ Ξανθουδίδης παραθέτει τὰς ἐξῆς λογίας λέξεις, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ἐκ τοῦ κειμένου: *μεριμνῶ, ἐργάζομαι, σκοπῶ, ἀκαιρος, οὐδὲ ποσῶς* καὶ τὰ συχνὰ εἰς -ότατος ὑπερθετικά. Παρέχω καὶ ἄλλα λόγια στοιχεῖα τῆς γλώσσης τῆς «Ἐρωφίλης». *Ἀνεξείκαστος* (Πρόλ. ποιητοῦ στ. 49), *τινὸς* (ἀόρ. ἀντωνυμία, Α 427) *διορθῶνον* (τετρασύλλαβον, Α 519), *ἐξέταση* (Α 544), *εἶδωλα* (Ἰντερμ. Α 24), *θεὰ* (Β 54), *ἀπέχη* (Β 416), *φτώση* (= πτώσις, ἡ ἔννοια καὶ ἡ λέξις λογία, τὸ δημοτικὸν *πέσιμο*, Β 489), *ώρατος* (ὑπερθ. *ωραιότατες*, Ἰντερμ. Β 124), *διδασκαλεύγω* (ἀντὶ *δασκαλεύγω*, Γ 38), *ὀφθαλμὸς* (Γ 132 κ. ἀ.), *προξενᾷ* (σημειωτέα ἡ προσαρμογὴ τοῦ ῥ. εἰς τὰ εἰς -άω, Γ 216), *τέλεια* (Δ 218), *ἀντιτείνω* (Ε 622). Αἱ λέξεις αὗται μάλιστα διὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χορτάτζη, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ γλῶσσα ἠγγόει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δημοσίου σχολείου καὶ τῆς ἐφημερίδος, εἶναι σιφῶς λογίας προελεύσεως⁹. Τοιαῦται λέξεις δὲν ἀπαντοῦν εἰς γνησίως δημοτικά ποιήματα, συναντῶμεναι δὲ εἰς αὐτὰ πάντοτε ξενίζουν καὶ παρέχουν ὑπόνοιαν κιβδηλείας. Ὡς σημειωθῇ καὶ παράβασις τῶν φθογγικῶν κανόνων τῆς νέας ἑλληνικῆς εἰς τὰ σύμβουλε (Α 529 κ. ἀ.) καὶ σύγχυση (Ἰντερμ. Α 74). Τὸ σύγχυση εἶχε θεωρήσει βιασμὸν τῆς γλώσσης ἥδη ὁ Χατζιδάκης (ΜΝΕ, Α' (1905), σελ. 520). Πείθομαι τώρα, παρὰ γνώμην μου ἐκφρασθεῖσαν εἰς τὴν μελέτην μου «Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου» («Κρητικά Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 416, σημ. 28) ὅτι καὶ παρ' «Ἐρωτοκρίτῳ» τὸ *συμβουλᾶτε* καλῶς ἔχει, διότι πολλαίς ἀπαντᾷ τὸ *συμβουλευομαι*. (Ἰδ. γλωσσάριον μεγ. ἔκδ. «Ἐρωτοκρίτου». Πβ. καὶ σημειώσιν εἰς Α 1417).

Ἀκόμη περισσότερον ἐνδεικτικὴ τῆς μορφώσεως τοῦ Χορτάτζη

⁹) Ἐχω ἀμφιβολίας περὶ τοῦ *ἀπέχω*. Ἀκούεται καὶ τώρα τὸ *ἄπεχε!* ἴσως ὅμως ἐκ λογίας ἐπίδράσεως. Διὰ τὴν ἀόρ. ἀντωνυμίαν πβ. καὶ γλωσσάρ. Ἐρωτ. τίς. Λόγιον φαίνεται καὶ τὸ *γιοργός*, Ἐρωφ. Α 283.

εἶναι ἡ πυκνὴ καὶ συνθετικὴ σύνταξις. Οὐδείς ἐκ τῶν ὠρίμων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔγραψε ποτὲ τόσον συνθετικῶς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔφθασεν αὐθορμήτως ὁ Χορτάτζης εἰς τοιοῦτον τρόπον ἐκφράσεως, διότι ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι γλῶσσα ἀναλυτικὴ, καὶ ἡ ἐξηρημαμένη σύνταξις δὲν εἶναι φυσικὴ δι' αὐτήν. Διὰ τὴν μελέτην τῆς συντάξεως τοῦ Χορτάτζη εἶναι ἀναγκαίᾳ ἡ λεπτομερὴς παραβολὴ πρὸς τὸ Ἱταλικὸν πρότυπον τοῦ ἔργου· νομίζω πάντως ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ ὕφους ἀποτελεῖ ἔνδειξιν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐξοικειώσεως τοῦ Χορτάτζη πρὸς τὴν σύγχρονον του Ἱταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν ρητορείαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ἀρχαιομαθείας του.

Ὡς παράδειγμα τοῦ πυκνοῦ ὕφους τοῦ Χορτάτζη παραθέτω τὸ μνημονευθὲν καὶ ἀνωτέρω χωρίον Β 341 ἔξ.

...καλλιὰ τονε (ὁ Ἑρωτας) νὰ βάλλη,
 'ς τόσῃν περίσσιαν ὄργητα καὶ κάκητα μεγάλη
 τὴν κόρη μου τὴν ὁμορφή, θάνατο νὰ μοῦ δώσῃ
 καὶ τοῇ καίμενης μου καρδιᾷ τὰ πάθη νὰ τελειώσῃ,
 παρὰ περίσσια σπλαχνικὸς νὰ θῇ νὰ μοῦ χαρίσῃ
 πλιά παρ' ἀποῦ ποκότησεν ἡ γλῶσσα νὰ ζητήσῃ,
 κ' ἐδὰ νὰ θέλῃ ἀλύπητος, τὰ μῶχει χαρισμένα,
 ἀπείεις τῇ γλυκότητι ἔχω δοκιμασμένα,
 ν' ἀφήσῃ νὰ μοῦ πάρουσι κ.λ.

Πλεῖστα ἀνάλογα θὰ ἡδύνατο νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς καὶ ἐκ τῶν Πράξεων καὶ ἐκ τῶν Χορικῶν. Διὰ τὴν τολμηράν διὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ ἀλλαγὴν τῆς φυσικῆς σειρᾶς τῶν λέξεων πβ. μεταξὺ πολλῶν καὶ τὰ κάτωθι (Α 7 - 8, Α 87 - 8, Γ 131):

Ζέστη πῶς εἶναι μπορετὸ τὸ χιόνι νὰ γεννήσῃ
 γῇ μαραμμένα κρύο νερὸ φύτρα ποτὲ ν' ἀφήσῃ;

Μὲ θάρρος μὴν τὸ βαρεθῆς ἀνὲν κι ἀποκοτήσω
 τὴν ἀφορμὴ, ποῦ σὲ κρατεῖ σὲ βάρος, νὰ ρωτήσω

τ' ἀμμάτια, π' ἔχον νὰ θωροῦ χάρη ζγουραφισμένο

Εἰς τὸ δευτερον παράδειγμα ἃς παρατηρηθῇ καὶ ἡ ρητορικὴ παρήχησις θάρρος - βάρος καὶ τὸ λογοπαίγνιον βαρεθῆς - βάρος. Ἡ ποιότης αὕτη τοῦ χορτατιστικοῦ λόγου τὸν καθιστᾷ μέχρις ἐπιτηδεύσεως ἔντεχον, ἀλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ τόσον ψυχρότερον τοῦ κορναρικοῦ¹⁰.

¹⁰) Ἡ ἐξακριβωσις τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν πρέπει νὰ παραμελῇται, οὔτε νὰ θεωρῇται ὡς προσπάθεια ἄκαιρος, ἐπειδὴ δὲν

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ

Ἡ κρητική λογοτεχνία εἶναι φαινόμενον πνευματικὸν ὁμοιογενές. Ὅχι σπανίως μιμεῖται καὶ ἐπαναλαμβάνει ἑαυτήν. Οἱ ποιηταὶ ἐκ τῶν ἐπανελημμένων ἀναγνώσεων εἶχον ἀποθησαυρίσει πλῆθος ἐκφραστικῶν τρόπων, οἱ ὅποιοι ἄλλοτε μὲν διὰ συνειδητῆς μιμήσεως, ἄλλοτε δὲ αὐθορμήτως, προέκυπτον ἐκ νέου, ὅταν συνέθετον. Ἡ συστηματικὴ συλλογὴ ὅλων τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι πολύτιμος καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ τί ἀνεγίνωσκον καὶ πόθεν ἐπηρρέζοντο οἱ ποιηταὶ καὶ διὰ τὴν προώθησιν καὶ λύσιν προβλημάτων χρονολογικῶν. Τὰ μέχρι σήμερον ἀποτελέσματα τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν κρητικῶν κειμένων εἶναι ἑξαιρετικῶς ἱκανοποιητικὰ δι' αὐτῆς ὠδηγήθημεν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ τῆς «Θυσίας» καὶ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου».

Κατωτέρω σημειῶ ὁρισμένα μὴ παρατηρηθέντα, νομίζω, κοινὰ σημεῖα «Ἐρωτοκρίτου» καὶ ἄλλων ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν μὲ ἐπιφύλαξιν, ἄλλα δὲ μὲ βεβαιότητα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐνδείξεις ἀλληλεπιδράσεως.

Ἡ περιγραφὴ τῆς εἰσόδου τοῦ Ρηγόπουλου τοῦ Βυζαντίου Β 401 - 2 :

*Ἀδειάσαις ὡς τὸν εἶδαι κ' ἐκάμασιν του τόπο
κ' ἤλαψε σὰν ἀγγερινὸς στὴ μέση τῶν ἀθροῶπων.*

Ἐνθυμίζει τὴν εἴσοδον τῆς βασιλοπούλης Ἀρχιστράτας εἰς τὴν «Ριμάδαν τοῦ Ἀπολλωνίου», «Κρητικὴ Ἀνθολογία», σελ. 28, στίχοι 9 - 10 :

ἐγένοντο αἱ ἀναγκαῖαι κρητικαὶ ἐκδόσεις. Διότι καὶ ἡ κρητικὴ ἐργασία πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων βοηθεῖται σημαντικῶς ἀπὸ τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτήρος των. Οὕτω ὁ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾱ ς (ΕΕΒΣ, Θ', σελ. 366 ἐξ.), πιστεύων εἰς τὸν λαϊκὸν χαρακτήρα τοῦ ὅφους τῶν κρητικῶν ἔργων, ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα διορθώσεως τοῦ Ξανθουδίδου εἰς τὸν Στάθην, Β 2, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ φράσις *μανιᾶτο ταραχῆς* δὲν ἀνήκει «εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δημώδους ἰδιώματος». Βεβαίως δὲν ἀνήκει, ἀλλ' ἡ γλῶσσα τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν εἶναι αὐτοῦσιον τὸ ἰδιῶμα, ὡς ὠμίλειτο. Εἶναι γνωστὰ τὰ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» *πληγὲς θανάτου* Δ 421, *ταραχὲς χειμῶνα* Δ 156, *βαβοῦρα κακοριζικιάς* Λ 1087 κ. ἄ. Στοιχεῖα «ἀλλότρια τοῦ δημώδους λόγου» παρετήρησε εἰς τὸν «Φορτουνάτον» ὁ Γ. Χ α τ ζ ι δ ᾱ κ η ς (Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς Φιλ. Σχολῆς Παν. Θεσ/νίκης 1 (1927) σελ. 25. Πβ. Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ. «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ' (1952), σελ. 411 - 417, διὰ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λογίας γλώσσης ἐπὶ τῶν κρητικῶν ἔργων ἐν γένει. Πβ. διὰ τὸν «Ἐρωτοκρίτον» καὶ Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾱ, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου, Α' (1939) σελ. 37 ἐξ.

...καὶ ὄλοι τῆς προσεγέρθησαν καὶ δίδουσίν τῃς τόπον
 κ' ἐκάθισε μὲ τὴν χαρὰν σιτὴν μέση τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτόθι, Γ 115 :

ἔδᾱ θωρῶ στροφιεὶ οὐρανὸς καὶ συννεφιᾶ καὶ βρέχει

πβ. «Ἀπόκοπος», Legrand, Bibl. grecque vulg. II, 1881, σελ. 94
 ἔξ. στ. 87 :

Ἀστράπει πέ μας ἢ βροντᾶ κι ἂν συννεφιᾶ καὶ βρέχει¹¹

Αὐτόθι, Β 485 - 6 :

Ἐτοῦτος δὲν ἐγνώρισε οὐδὲ κύρην οὐδὲ μάνα,
 μ' ἀποῦσιαν ἤτονε μικρὸς σιτὴν κούνιαν ἐποθᾶνα.

Πβ. «Βοσκοπούλα», Γιάνναρης - Ἰωμαδάκης, «Κρητικά», Α' (1933),
 σελ. 146, στ. 189 - 190 :

ἐγὼ ἀδελφὸς δὲν ἔχω οὐδὲ μάνα
 εἶναι καιρὸς πολὺς πὺν μοῦ ποθᾶνα.

Αὐτόθι, Β 1476 :

Ῥοὰν τὸ κάνει ὁ ποταμὸς θολὸς ὄντε φουσκώνη

Πβ. Γύπαρις, Γ 395 :

Ῥς ποταμὸς χειμωνικὸς θολὸς ὄντας φουσκώνη

Τὸ χωρίον τοῦ Γύπαρι παρουσιάζει περαιτέρω καὶ ἀναλογίαν πρὸς Ἐρωτ. Δ 1039 ἔξ.

Μεταξὺ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ «Γύπαρι» θὰ ἡδύνατο κανεῖς νὰ παραλληλίσῃ καὶ τὰ χωρία Ἐρωτ. Γ 220 :

ὁπὺν κιαμιὰν ἀνάπαψη νὰ πάρη δὲν τ' ἀφήνει

καὶ Γύπαρις, Α 90 καὶ Ε 322 :

ὁπὺν ποσῶς ἀνάπαψη νὰ πέρης δὲ σ' ἀφήνει
 ..ὁπὺν ἔλεγε ἀνάπαψη νὰ πάρης δὲ σ' ἀφήνει

Αὐτόθι, Γ 1491 ἔξ. :

Καλῶς τὸ πιάσε ἢ χέρα μου τὸ μαρμαρένιο χέρι,

¹¹ Ὁ στίχος διωρθώθη ὑπὸ Ἰ. Κακριδῆ καὶ βροντᾶ, «Κρητικά Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 413. Δὲν γνωρίζω ἂν ἔχει σημειωθῇ καὶ ἡ κατωτέρω ἀναλογία μεταξὺ «Ἀποκόπου» καὶ δημοτικῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀπόκοπος, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 83 ἔξ. εἰπέ μας ἂν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂν στέκει ὁ κόσμος τώρα καὶ Ἀρίας τ. Κριάρης, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1920, σελ. 317, Πόθος ἀνόδου ἐκ τοῦ Ἄδου, στ. 2 : εἶδες ἀνὲν κρατεῖ οὐρανὸς κι ἂ στέκει ἀπάνω κόσμος.

κεῖνο, π' ὀλπίδα μοῦ ὅσῳ τὸ πῶς σὲ κάνω ταῖρι·
σημάδι πεθυμητικὸ τῆς ἀναγάλλιασός μου,
παρηγοριά καὶ θάρρος μου καὶ μάκρος τῆς ζωῆς μου·
χέρα, ποὺ δίχως νὰ μιλῇ σωπῶντας μοῦ τὸ τάσσει
ἐκεῖνον, ὅπου τρόμασεν ὁ νοῦς μου μὴν τὸ χάσῃ,
χέρα, ποὺ πιάσε τὸ κλειδί καὶ μ' ὅλο τὸ σκοτειδί
ἤνοιξε τὸν Παράδεισο καὶ τς οὐρανούς μοῦ δίδει.

Πβ. Στάθης, Γ 529 ἐξ. :

Χέρα, ὅπου ἀνοίγεις τς οὐρανούς καὶ ζωντανὸ μὲ βάνεις
σὲ τόση καλοριζικιά κι ἀθάνατο μὲ κάνεις.
Χέρα κατάσπρη κι ὁμορφη, χιονάτη, ὅπου μ' ἀγγίζεις,
καί, ἀγγίζοντας, τὰ πάθη μου καὶ τοὺς καῖμούς ξεορίζεις.
Χέρα γλυκειά, ὅπου μ' ἀνοίξεν ἡ χέρα ἡ δική σου
κ' εἰς τὴν ἀγκάλῃ μ' ἔβαλε μέσα τοῦ Παραδείσου.
Χέρα κατὰσπρη κι ὁμορφη, μαλαματένια χέρα,
ὅπου τῇ νύκτα ἐσφάλισες κι ἀνοίγεις τὴν ἡμέρα.

Ἡ διαπίστωση παραλλήλων χωρίων μεταξὺ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ τῶν ὡς ἄνω ἔργων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ κρητικοῦ πολέμου¹⁷ εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἂν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐπὶ τῆς Ἀπυτυχίας οἰασθήποτε σχέσεως μεταξὺ τῶν κειμένων αὐτῶν ἐστῆριξεν ὁ Ξανθοῦδίδης ἐν μέρει τὴν γνώμην του περὶ τῆς χαμηλῆς χρονολογίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου»¹⁸, φρονῶ ὅτι ἂν ὁ «Ἐρωτοκρίτος» εἶχεν ἐνωρὶς ποιηθῇ καὶ διαδοθῇ, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχῃ ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν ἄλλων κρητικῶν ἔργων.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν «Βοσκοποῦλαν» ἐκδοθεῖσαν τὸ 1627 καὶ κυκλοφορήσασαν εἰς χειρόγραφα καὶ πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ πρῶτος ἐκδότης Δριμυτηνός, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» τὴν ἐμιμήθη, ὡς πρὸς τὰ δύο δράματα ὅμως εἶναι πιθανώτερον ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἐμιμήθησαν τὸ ἔργον τοῦ Κορνάρου, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς φύσεώς του θὰ ἐκυκλοφόρει ἐν χειρογράφῳ εὐρύτερον τῶν δραματικῶν ἔργων, ἅτινα προωρίζοντο κυρίως διὰ τὴν σκηνήν.

Βεβαιότερα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἐπὶ τοῦ «Φορουνάτου», γραφέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου.

¹⁷⁾ Ἡ «Βοσκοποῦλα» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τὸ 1627. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ «Γύπαρη» καὶ τοῦ «Στάθης», βλ. Μ. Μανουσάκην, «Κρητικά Χρονικά», Α' (1947), σελ. 73.

¹⁸⁾ Μεγ. ἐκδ. σελ. LX καὶ LXXI.

Ἐρωτ., Α 117 :

Μᾶλλιος τὴν ξάφτει καὶ κεντᾶ καὶ βράζει καὶ πληθαίνει

Πβ. Φορτουν., Ε 281 :

...καὶ ξάφτει καὶ πληθαίνει

Ἐρωτ., Α 1870, (ὁ λόγος περὶ πιθανοῦ κλέπτου) :

γιατὶ γυρέψειν ἤθελε ἀσῆμι γῆ τορνέσα

Πβ. Φορτουν., Δ 32 :

ὦγιά νὰ κλέψη τίβοτας γῆ προᾶμα γῆ τορνέσα

Ἐρωτ., Β 692 : *στ' ἄρματα παραδόθη*

Πβ. Φορτουν., Δ 313 : *στ' ἄρματα μόνο ἐδόθηκα*

Ἐρωτ., Δ 875 : *τοῇ χώρας νὰ βοηθήσῃ*

Πβ. Φορτουν., Γ 22 : *τοῇ χώρας νὰ βοηθήσω*¹⁴

Ἐν ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ξανθουδίδου διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς διαδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κρητικοῦ πολέμου καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι «Ὁ Τζάνης Μπουνιαλῆς ὁ γράφας τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1646 - 1670 καὶ τυπώσας αὐτὸν κατὰ τὸ 1681 δὲν ἤντιλησεν ἐξ αὐτοῦ, μολονότι καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα καὶ μάλιστα εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν μαχῶν θὰ εἴρικεν ἀνεξάντλητον πηγὴν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἐκ τούτου εἰκάζομεν ὅτι κατὰ τὸ 1646, ὅτε ὁ Μπουνιαλῆς ἀλωθέντος τοῦ Πεθρῦμου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, δὲν ἐγνώριζε τὸν Ἐρωτόκριτον, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς ὀλίγους μῆνας, καθ' οὓς διέτριψε τότε ὡς πρόσφυξ εἰς τὸ Κάπτρον (Χάνδακα), ἢ δὲν ἐκυκλοφόρει ἀκόμη τὸ ποίημα, ἢ δὲν τὸν ἀφῆκεν ἡ δυστυχία του νὰ τὸ γνωρίσῃ καὶ ἀφοῦ δὲ ἀπεδήμησεν εἰς Ἐπτανήσον οὕτε ἐδῶ ἐγνώρισε τὸν Ἐρωτόκριτον μέχρι τοῦ 1669, ὅτε ἐτελείωσε τὸ ποίημα του». (Εἰσαγ. μεγ. ἐκδ. σελ. LX).

Τὸ κῦρος τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ, καὶ ὁ Α. Πολίτης τὸ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας μικρᾶς ἐκδόσεως τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ οἴκου Παπαδημητρίου (1952), σελ. 23. Ἐν τούτοις ὁ Μπουνιαλῆς δὲν ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1646 μέχρι τοῦ 1670, ὥς λέγει ὁ Ξανθουδίδης, ἀλλ' ἤρχισε

¹⁴ Ὁ Δεινάκης, «Ἀθηνᾶ», 36 (1924), σελ. 316, παρετήρησεν ἀντιστοιχίας καὶ μεταξὺ «Ἐρωφίλης» καὶ «Φορτουναίου». Πβ. καὶ τὰ κάτωθι : Ἐρωφ., Α 192 : *θὰ κράξουσι μεγάλο...καλορίζικο* καὶ Φορτουν., Γ 589 : *καλορίζικος νὰ κρίζεται μεγάλος*. Ἐρωφ., Α 183 : *κι ἄλλη ἀνάπαψη νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου κοὶ Φορτουν., Α 250 : ἀνάπαψη μὴδὲ κιαμιὰ νὰ πάρω δὲν ἐμπόρου*. Ἐρωφ., Β 358 : *τοὶ πόρτες τοῇ παραδέισος*, Φορτ., Γ 513 : *τοὶ πόρτες τοῇ παραδέισος*.

γράφων μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ρητῶς δὲ λέγει τοῦτο (ἐκδ. Ξηρουχάκη, σελ. 580, στ. 3 · 5) εὐθὺς μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς συνθηκολογήσεως :

...κι ἅπεις ἀποφασίσανε τὴν Κρήτη νὰ τοῦ δώσου
κ' οἱ φόνοι κ' οἱ ματοχυσές, ποὺ γίνονταν, νὰ σώσουν,
ἐγὼ ἄρχισα τοὶ παιδωμὲς νὰ γράψω...

Καὶ ἄλλου δὲ (αὐτ. σελ. 136, στ. 3 - 4, 7 - 8) λέγει ὅτι ὡς πηγὴ διὰ τὸ ἔργον τοῦ τοῦ ἐκρησίουμεσαν οἱ ἀφικθέντες μετὰ τὴν παράδοσιν εἰς Ἑπτάνησα πρόσφυγες τοῦ Χάνδακος :

...ἂμ' εἴχανε μοῦ δώσει
φῶς οἱ ἀφέντες Καστρινοί, ἀπὸν ἤλθασινε τόσοι.
...Κ' ἐκεῖνα, ὅπου δηγούντανε, ὡς τὰ ἔθελα γροικῆσιν,
ἐγὼ τοὺς σίχους ἔβγανα κ.λ.

Ἄς σημειωθῇ καὶ τὸ ὅτι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ἔργου, ὁ Μπουνια-
λῆς ἐξιστορῶν τὰ πρῶτα γεγονότα τοῦ πολέμου, ἦτοι τὴν ἄλωση τῶν
Χανίων, ἔχει ἥδη ὑπ' ὄψει του τὸ ἔργον τοῦ Διακρούση, καὶ μάλιστα
τὴν ἐντυπον ἔκδοσιν αὐτοῦ τὴν γενομένην τὸ 1667, (πβ. αὐτ., σελ. 579,
στ. 21 - 2). Ἄς ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ἀκόμη χωρία, ὡς τὰ κατωτέρω πα-
ρατιθέμενα, τὰ ὅποια δεικνύουν ὅτι ὁ Μαρῖνος γράφει μετὰ τὸ πέρας
τοῦ πολέμου. Αὐτ., σελ. 145, στ. 20 - 1 :

...τὸν πόλεμον καὶ τὴν σκλαβιά, ποὺ πάθαν οἱ καϊμένοι
τῆς Κρήτης ὅλον τὸ νησί...

Ἐπίσης αὐτ., σελ. 146, στ. 3, 5 : νὰ δείξω Χάντακα, Χανιά, Ρέθε-
μνος... πῶς αἰχμαλωτιστῆκαν. Ἐπίσης αὐτ. σελ. 364, στ. 1, ὅπου σα-
φῶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ παρωχημένου χρόνου τῶν περιγραφομένων γεγο-
νότων : καιροὶ βρίσκονται περασμένοι. Οἱ τύποι ἤζιτουνε (σελ. 497,
στ. 20 κ. ἄ.), πετάει (σελ. 583, στ. 20 κ. ἄ.) κ.λ. δεικνύουν ἐπίσης ὅτι
ὁ γράφων ἔχει ἤδη ἐπὶ πολὺν χρόνον ζήσει εἰς τὰ Ἑπτάνησα καὶ ἐπη-
ρεασθῇ ἐκ τῆς ἐκεῖ λαλουμένης γλώσσης.

Οἱ ὑπαινιγμοὶ τῶν μελλόντων γεγονότων (vaticinium post even-
tum) εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς ὀψίμου συγγραφῆς τοῦ ἔργου.
Πβ. σελ. 307, στ. 240 :

ἀκόμη θὰ γροικῆσετε πλήρες ματοχυσίες

Πβ. καὶ σελ. 583, στ. 8, ὅπου τὸ Ρέθυμνον προλέγει τὴν ἄλωση τοῦ
Κάστρου : καὶ κάνω σου προγνωστικὸ...πῶς θέλει νὰ παραδοθῇς κ.λ.

Τὰ ὡς ἄνω εἶναι ἀρκετά, νομίζω, ἵνα πείσουν ὅτι οὐδὲν μέρος τοῦ
«Κρητικοῦ πολέμου» ἐγράφη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου. Ὅπου ὁ

ποιητῆς παρακολουθῶν τὰ γεγονότα παρουσιάζεται ὡς σύγχρονος αὐτῶν, πρόκειται ἁπλῶς περὶ σχήματος λόγου. Οὕτω εἰς σελ. 390, στ. 19 - 21: ὦ Βενετιά... ἔντεκα χρόνους φαίνεται δύναμη ἡ δική σου κ.λ. καὶ εἰς σελ. 431, στ. 15 ἔξ. :

Γι' αὐτός μετανοήσετε κι ἀφήτε τς ἁμαρτίες
...νά 'ρῶθῃ ὁ Θεὸς στοῦ λόγου μας νὰ μᾶσε βοηθήσῃ
καὶ τότες ὁ Ἀγαρηνὸς νὰ μὴ μᾶσε νικήσῃ.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἂν τὸ ἔργον τοῦ Μπουνιαλῆ ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πράγματι ὡς *terminus post quem* διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χρόνου τῆς πρώτης κυκλοφορίας τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», ὁ χρόνος αὐτὸς θὰ ἔπρεπε νὰ τεθῇ ὅχι μετὰ τὸ 1645, ἀλλὰ πολὺ μετὰ τὸ 1669, ὅπερ εἶναι τελείως παράλογον, ἀφοῦ κάλλιστα γνωρίζομεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ πρώτου ἐκδότου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὅτι οἱ κρητῆς πρόσφυγες ἔφεραν ἀντίγραφα τοῦ ἔργου μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πατρίδος των εἰς τὰ Ἑπτάνησα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ «Κρητικὸς Πόλεμος» τοῦ Μπουνιαλῆ ποιηθεὶς ἐν συνόλῳ μετὰ τὸ 1669 οὐδὲν δύναται νὰ διδάξῃ διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», καὶ οὐδὲν νέον θὰ ἐδίδασκεν καὶ ἂν ἀκόμη παρῆχεν ἐνδείξεις μιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Κορνάρου. Μάλιστα εἶναι τελείως ἀδύνατον κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα συγγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ μέχρι τοῦ χρόνου ἐκτυπώσεως αὐτοῦ (1681), νὰ μὴ ἐγνώρισεν ὁ Μπουνιαλῆς τὸν «Ἐρωτοκρίτον», ἀφοῦ μάλιστα ἤρχετο εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν πρὸς τοὺς πρόσφυγας μανθάνων ἐξ αὐτῶν τὰ διατρέξαντα.

Ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς δὲν ἀναφέρει τὸν Κορνάρον μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν Κρητῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, ἀφοῦ εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ ἔργου («Φιλονικία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου») ἀναφέρονται μόνον καστρινοὶ καὶ ρεθύμνιοι.

Ἄς παρατηρηθῇ τέλος ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς μὴ ἐπιδράσεως τοῦ Κορνάρου ἐπὶ τοῦ Μπουνιαλῆ. Οὕτω δύναται νὰ παραβληθῶσιν, Κρητ. Πολ., σελ. 527, στ. 9 :

σκορπαῖ μὲ κύματα ὁ γιालὸς τς ἀφροὺς στὸ περιγιάλι

καὶ Ἐρωτ., Β 1114 :

κι ὄντε σκορπαῖ τὰ κύματα ὀξω στὸ περιγιάλι

Ἐπίσης πβ. Κρητ. Πόλ., σελ. 572, στ. 8 :

καὶ μέρα νύχτα ἀνάπαυση νὰ πάρω δὲ μ' ἀφήνον

καὶ Ἐρωτ., Γ 220 :

ὅπου κιαμιὰν ἀνάπαψη νὰ πάρῃ δὲν τ' ἀφήνει

Εἰς τὸ Β τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» παρατηρητέα τὰ κάτωθι. Τὸ ὄνομα τοῦ κρητικοῦ ἥρωος τοῦ κονταροκτυπήματος ἀναφέρεται κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ φόνου τῆς συζύγου του εἰς τὸν στ. 669 :

ἐκούμπισ' ὁ Χαρίδημος σ' ἕνα δεντροῦ ἀποκάτω

Κατωτέρω (στ. 753) τὸ ὄνομα ἐπαναλαμβάνεται ὥσεί διὰ πρώτην φοράν, ἀναγγελλόμενον κανονικῶς :

Χαρίδημος ἐκράζετο ἀντρεῖα καὶ χάσῃν ἔχει

Ἡ παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Μ. Παρλαμάν. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Δρακομάχου, Ἀφέντη τῆς Κορώνης. Εἰς τὸν στ. 249, ἥτοι κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς εἰσόδου του, ἀναγγέλλεται κανονικῶς ὁ ἥρωας :

Δρακόμαχος ἐκράζετο κ' ἔτα' ἦτον τ' ὀνομά ντου

Κατωτέρω εἰς τὸν στ. 1838 - 9 ἀναγγέλλεται ἐκ νέου ὁ αὐτός :

Γεῖς καβαλλάρης δυνατὸς καὶ μὲ μεγάλο πλοῦτος.

Δρακόμαχος ἐκράζουντον κ' ἤριζε τὴν Κορώνη...

Πιστεύω ὅτι αἱ μικραὶ αὐταὶ ἀσυνέπειαι δεικνύουν διαφορετικὰ στάδια ἐπεξεργασίας τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Κορνόρου.

Ἡ μεγάλη ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ὑπὸ τοῦ Ξανθουρίδη, βελτιωθείσα κατὰ τι διὰ τῆς μικρᾶς, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ καλύτερα καὶ ἐπιμελεστέρα φιλολογικὴ ἐργασία του. Ἐν τούτοις καὶ εἰς αὐτὴν παρατηροῦνται ὀρισμένοι περιπτώσεις ἀτελοῦς στίξεως, ἐκθλίψεις ἐσφαλμέναι, χασμωδίαί καὶ ἐλαττωματικαὶ γραφαὶ θεραπευόμεναι διὰ γραφῶν παρεχομένων ἐν τῷ ὑπομνήματι. Παρέχω κατωτέρω διόρθωσιν χωρίου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Εἰς Ε 1099 ἐξ. ἡ Ἀρετοῦσα συνερχομένη ἐκ τῆς λιποθυμίας καὶ προσβλέπουσα μετ' ἀπορίας τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀφοῦ οὗτος μὲ τὸ μαγικὸν ὕγρον ἐπανεκτίχησε τὴν ὄψιν του, λέγει :

...ἐοῦ'σαι ποῦρι, λέγει,

ἀπαρθινὰ πὼς σὲ θωρῶ, γῇ ὄνειρο μὲ παιδεύγει ;

γῇ κομπωμένος λογισμὸς σήμερο μὲ πειράζει,

γῇ φάντασμα πατάσσει με καὶ δείχνει πὼς σοῦ μοιάζει;

Πιστεύω ὅτι εἰς τὸν δεύτερον στίχον πρέπει νὰ γράψωμεν ἀπαρθινὰ ὅτι ὅπως σὲ θωρῶ, ἀφοῦ θέσωμεν ἄνω τελεία εἰς τὸ λέγει. Ἐρωτᾷ δηλ. ἡ Ἀρετοῦσα «εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ βλέπω ;» Ἡ ἔλλειψις τοῦ ν τοῦτου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραλείψεως τοῦ συμπεροφερομένου ν ὑπὸ τῶν γραφόντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δεδομέ-

νου ὅτι καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν τοῦτο ἠκούετο ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ψιλοῦ. Ὡς πρὸς τὸ ἀπαρθινὰ παρατηρῶ ὅτι προκειται περὶ ἐκφράσεως ἐπιρρηματικῆς καὶ ὄχι περὶ ἐπιθέτου. Ἡ ἐκφρασις εἶναι ἀπαρθινὰ σημαίνει «εἶναι ἀλήθεια» καὶ ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς τὰ κρητικά κείμενα. Πβ. Στάθης, Α 131: δὲν εἶναι κείνο ἀπαρθινὰ. Στάθης, Α 189: τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθινὰ, ὅπου ὁ Γ. Κουρμούλης («Κρητικαὶ Μελέται», Α' (1933), σελ. 226) διορθώνει εἰς τοῦτα, κακῶς, διότι τὸ ἀληθινὰ ἐδῶ δὲν εἶναι ἐπίθετον. (Πβ. τὸ λεγόμενον σήμερον αὐτὸ εἶναι ψέματα ἀντὶ ψέμα). Πβ. καὶ Ἐρωφ., Α 227: ποῖος τὸ κρατεῖ γι' ἀπαρθινὰ. Ἐπίσης καὶ Φορτουν., Α 406:

ἂν εἶχεν εἴσται ἀπαρθινὰ, καὶ νὰ ᾗχες τὸ γνωρίσης

ΓΥΠΑΡΙΣ

Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυριωτέρου προσώπου τῆς ὁμωνύμου ποιμενικῆς κωμωδίας ὑπεστήριξεν ὁ Γ. Χατζιδάκης («Ἐπετηρὶς Πανεπ. Ἀθηνῶν», 18 (1923), σελ. 2 - 3) ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου *Κυπαρισσίας*, συντομευθέντος εἰς *Κύπαρις*. Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι σπάνιον ἀρχαῖον ὄνομα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ἥτις προεκάλεσε πλήρη ἐξαφάνισιν τοῦ ἀρχαίου ὀνοματολογίου, ἐκ τοῦ ὁποίου μόνον ὀνόματα ἁγιοποιηθέντων προσώπων ἐπέζησαν.

Πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τὸ *Γύπαρις* πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς οὐσιαστικά εἰς - ἄρις σχηματισθέντα ἐξ ὀνομάτων πτηνῶν, ὥς τὰ *περδικάρις*, καὶ *γερακάρις*¹⁵. Ταῦτα σημαίνουν τὸν θηρεύοντα τὸ πτηνόν, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα, ἢ τὸν θηρεύοντα δι' αὐτοῦ. Οὕτω *περδικάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *πέρδικας* καὶ *γερακάρις* ὁ κυνηγῶν δι' ἱέρακος. Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ *λαγωνάρις*, ὁ ἀνιχνεύων *λαγούς* κύων, τὸ *λαγωνικόν*. Κατὰ ταῦτα *γυπάρις* εἶναι ὁ κυνηγῶν *γῦπας* ἢ διὰ γυπός. (Εἶναι

¹⁵ Τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη *Κύπαρις* λιθανῶς εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ *Γύπαρις* καὶ γραπτέον *Κήπαρις* ἐκ τοῦ *κηπάρις*. Τὸ ἐπιχειρημά του περὶ καταγωγῆς τοῦ *Γύπαρις* ἐκ τοῦ *Κύπαρις* διὰ τροπῆς τοῦ γ εἰς κ (σημ. 1) δὲν εἶναι ἰσχυρόν. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ εἰπώμεν διὰ τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ περὶ δῆθεν ἐλλείψεως ἐν Κρήτῃ τῶν εἰς - ἄρις προπαροξυτόνων μὴ μεγεθυντικῶν ὀνομάτων. Οὕτω ἔξωθι τῆς Σητείας ὑπάρχει τοπωνύμιον στοῦ *Μάναρι*, σύνηθες δὲ εἶναι ἐν Κρήτῃ τὸ ἐπώνυμον *Μαζαράκης*, (πβ. «Χριστιαν. Κρήτη», Α', σελ. 281), προελθὼν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκη ὡς μὴ κρητικοῦ *Μάζαρις*. Εἶναι περιέργον πῶς ὁ Χατζιδάκης ἐλησμόνησε τὸν *Λούκαριν*!

γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀρπακτικὰ πτηνὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ἀντὶ λαγωνικῶν).

Ἡ ὥς ἄνω ἐρμηνεία τοῦ *Γύπαρις* καθίσταται ἀκόμη πιθανωτέρα ἐκ τῆς ὑπάρξεως κεφαλληνιακοῦ τοπωνυμίου *Γιούπαρις*, (Ε. Κριαρᾶς, «Γύπαρις», σημειώσεις, σελ. 247), σχηματισθέντος ἐκ τοῦ νεωτέρου τύπου *γιούπας* (καὶ *ἀγιούπας*).

Ὁ ἀναβιβασμὸς τοῦ τόνου *γυπάρις* - *Γύπαρις* δὲν παρέχει, νομίζω, δυσκολίας, ἀφοῦ τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις χρήσεως προσηγορικῶν εἰς -άρις ὡς κυρίων ὀνομάτων. Οὕτω ἔχομεν τὰ *λουβάρις* (λωβὸς = λεπρὸς) - *Λούβαρις*, *γουνάρις* (= γουναρᾶς) - *Γούναρις*, *βαρκάρις* - *Βάρκαρις* (ἐπίθετον ἐν Ἡρακλείῳ). Πβ. καὶ τὰ *Βούλγαρις*, *Λούκαρις*, *Λάσκαρις* προελθόντα, ὡς πιστεύω, ἐκ προσηγορικῶν εἰς -άρις. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προσηγορικῆς χρήσεως ἀναβιβάζεται ἐνίοτε ὁ τόνος εἰς τὰ εἰς -αρις π. χ. *φουρνάρις* - *φούρναρις*.

Αὐτόθι, Γ 117 - 8:

*κι ὅσοι τὸν ἥλιο φεύγουσι καὶ κάνουν στὸ στασιό μας
περίσσα καλορίζικον ἄς ποῦν τὸ ριζικό μας.*

Νομίζω ὅτι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γ. Κουρμούλη («Κρητικαὶ Μελέται», Α' (1933), σελ. 229) διόρθωσις *καὶ κάτσω στὸ σκιανιό μας* εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ καὶ δὲν ἐκλονίσθη ἐκ τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ Ε. Κριαρᾶ, ἐρμηνεύσαντος τὸ *κάνω* «διάγω» («Byz. Neugr. Jahrb.», 12, σελ. 60, καὶ τοῦ Σ. Καψομένου («Byz. Neugr. Jahrb.», 17, σελ. 248), ἐρμηνεύσαντος τὸ *κάνου* «ἐρχονται, περνοῦν» κατὰ τὸ «κάμε πιὸ κοντά».

Οἱ ἀνωτέρω μελετῆται δὲν παρετήρησαν τὰ ἑξῆς. Τὸ *κάνω* μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ *διάγω* λέγεται μόνον περὶ ὁπωσδήποτε μακρᾶς διαμονῆς. Οὕτω λέγεται *κάνω* σ' αὐτὸ τὸ *σπίτι*, δὲν *κάνω* στὸ *χωριό* κ.λ., ἀλλ' ὅχι *κάνω* στὸν *ἥσκιο* τοῦ *πλατάνου*. Οὔτε δὲ καὶ μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «πλησιάζω» δύναται νὰ λεχθῇ *κάνω* στὸν *ἥσκιο* ὁρθότερον θὰ ἦτο *κατὰ τὸν ἥσκιο*. Ἀντιθέτως ἡ φράσις *κάθομαι* στὸν *ἥσκιο* εἶναι συνηθεστάτη. Ὡς σημειωθῇ δὲ ὅτι ὁ Φώσκολος λέγει σὲ τοῦτο τὸ *σκιανιό* θὰ *κάτσω* (Φορτουν., Ἰντερμ. Β, στ. 1).

Αὐτόθι, Β 83. Ὁ βοσκὸς Γιαννοῦλης ἐπιπλήττων τὴν κόρην του, διότι ἀσχολεῖται μὲ τὴν θήραν, ἀντὶ νὰ τὸν βοηθῇ, λέγει:

ἐδὰ σοῦ δίδω μιὰ ραβδιά καὶ σπάω τὰ νεφρά σου

Ὁ μὴ κρητικὸς τύπος *σπάω* ἀντὶ *σπῶ*, ὀφειλόμενος εἰς τὸν ἐπτανήσιον ἀντιγραφέα, δὲν δύναται νὰ εἶναι γνήσιος. Εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθο-

λογίαν», ὅπου περιελήφθη τὸ ἀπόσπασμα, ἔγραψα σπῶ τα τὰ νεφρά σου. Παραθέτω τώρα χωρίον τοῦ «Φορτουνάτου» παρέχον ἕτερον δείγμα προτάξεως τῆς ἀντωνυμίας ἐπὶ ἀπειλῆς καὶ πεῖθον ὅτι καλῶς ἐγένετο ἡ διόρθωσις. Ὁ καπετὰν Τζαβάρας εἰς Δ 157 - 8 ἐπιπλήττων τὸν ὑπηρετήν του, ἐπειδὴ τὸν εἰρωνεύεται, τοῦ λέγει: *πολλὰ νιηροῦμαι* (ἤτοι φοβοῦμαι) *πὼς κόφτω τὴ τῇ μύτη σου*. Τύποι εἰς - *άω χάριν* τῆς ρίμας ἀπαντοῦν εἰς τὸν γλωσσικῶς ἀμελέστερον τοῦ «Γύπαρι» «Ζήνωνα» καὶ εἰς τὸν Μπουνιαλῆν.

Σ Τ Α Θ Η Σ

Εἰς Β 75 ἀναφέρει ὁ ποιητὴς τὴν *Κούμνα*, καὶ τὴν *Τουρλουροῦ*. Περὶ τοῦ πρώτου ἔγραψεν ὁ Ξανθοῦδίδης («Byz. Neugr. Jahrb.» 1 (1921), σελ. 73) ὅτι ἴσως εἶναι ἡ νησίς Κόνιδα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, παρασυρθείς ἐκ τοῦ ὅτι *Τουρλουροῦ* ὠνόμαζαν οἱ Βενετοὶ τὰ *Θοδωροῦ* τῶν Χανίων. Ὁρθῶς ὑπεστηρίχθη ἀντιθέτως ὑπὸ τοῦ Μ. Μανουσάκα, («Κρητικὰ Χρονικά», Α' (1947), σελ. 70), ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ὀνόματα συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ γυναικῶν, πιθανῶς μάλιστα γυναικῶν ἀσχολουμένων μὲ μαγικὰ ἐξασφαλίζοντα τὴν ἐρωτικὴν ἀντισπόκρισιν. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου (αὐτ., σημ. 58) συνήφθη τὸ *Κούμνα* πρὸς τὸ προσηγορικὸν *κούμνα*, ὅπερ ἐν Κύπρῳ σημαίνει μικρὸν πῖθον διὰ χοιρινὰ παστά.

Ἐπειδὴ τὸ *κούμνα* δὲν εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ ὡς προσηγορικόν, νομίζω ὅτι πιθανώτερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν *Κούμναν* τοῦ «Στάθῃ» ὡς τὸ θῆλυ τοῦ γνωστοῦ κυρίου ὀνόματος *Χοῦμνος*, ἀπαντῶντος καὶ ὡς *Κόμνος*. (Βλ. Μ. Μανουσάκαν εἰς ΕΕΒΣ, ΚΑ' (1951), σελ. 282). Ὁ σχηματισμὸς τοῦ *Κούμνα* ἐκ τοῦ *Κοῦμνος* δὲν εἶναι ἀπίθανος, ἂν ληφθῶσι ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνάλογα, *ροῦσος* - *ρούσα*, *χοῦρδος* - *χοῦρδα*, *νιοῦρος* - *νιούρα*, καὶ ὅτι ἐνίοτε τὰ θηλυκὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων σχηματίζονται κατὰ τὰ ἐπίθετα, ἄνευ προσθήκης τῶν συνήθων καταλήξεων - *ίνα* καὶ - *αῖνα*, π.χ. *Κομνηνός* - *Κομνηνή*.

Εἰς Γ 538 λέγει ἡ Ἀλεξάντρα εἰς τὸν Στάθην ὑπαινισσομένη τὸ ὄνειρόν της (Α 237 ἔξ.)¹⁶:

κ' εἰς τὸν ὕγιό ἐξεδήλιανε ποῦρι κ' εἰς τὸ γαμπρό σου

Ἡ ἔννοια εἶναι: «τὸ ὄνειρον ἐπηλήθευσε καὶ διὰ τὸν υἱόν σου, τὸν

¹⁶) Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Α 237 ἔγραψα εἰς τὴν «Κρητικὴν Ἀνθολογίαν *δου* κιάλια ἀντὶ *δου* *ὀκκιάλια*, μὴ παρατηρήσας ὅτι οὕτω δύναται νὰ ἐπέλθῃ σύγχυσις πρὸς τὰ νῦν κσλούμενα *κιάλια*, ἐνῶ εἰς τὸ χωρίον πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῶν «γυαλιῶν» (ἰταλ. occhiali).

ὅποιον εὔρες, καὶ διὰ τὸν γαμβρόν σου, ἀφοῦ ἐνύμφευσες τὴν κόρην σου». Κατ' ἀρχὰς ἔγραψα ἀντὶ *ἐξεδήλιανε*, *ἐξεδιάλυσε*, (πβ. *ξεδιάλυση*, *ξεδιαλυῶ* εἰς Α 245,6), οὕτω δὲ ἔχει διορθώσει μετ' ἐρωτηματικοῦ ὁ Ξανθουδίδης ἐπὶ τοῦ ἀντιτύπου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου. Ἐν τούτοις ὁ τύπος *ἐξεδήλιανε* καλῶς εἶχε, καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὰ παρορθώματα τῆς «Ἀνθολογίας», ἀφοῦ εὐρίσκεται εἰς δημοτικὸν ποίημα, (Ἀρ.στ. Κριάρης, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1921, σελ. 281):

ὄνειρο τὸ εἶδα, λυγερή, νὰ μοῦ τὸ ξεδηλιάνης

Βεβαίως ὁ τύπος δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *δῆλος*, ὥς ὑπονοεῖ εἰς τὴν σχετικὴν σημείωσιν ὁ Κριάρης, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀναγραμματισμὸν τοῦ *ξεδιαλύνης*. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἢ μετὰ τοῦ *η* γραφῇ εἶναι ἀδικο-λόγητος.

Z H N Ω N

Περὶ τῆς κρητικῆς αὐτῆς τραγωδίας ὑπεστήριξε παλαιότερον ὁ Σάθας («Κρητικὸν Θέατρον», Προλεγ. σελ. 15') καὶ τελευταίως ὁ Φ. Μπουμπουλίδης («Κρητικὰ Χρονικά», Ζ' (1953), σελ. 128) ὅτι μετεφράσθη ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ὁμωνύμου λατινικοῦ ἔργου τοῦ Simeons. Κατ' ἀρχὴν τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένα ἐνδείξεις περὶ τῆς μεσολαβήσεως μιᾶς ἰταλικῆς μεταφράσεως. Αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς.

Τὰ κύρια ὀνόματα τῆς ἀρχαιότητος ἀποδίδονται ἐν τῷ ἔργῳ διὰ τύπου ἰταλικοῦ καὶ ὅχι λατινικοῦ, ὥς *Καστόρες* (σελ. 61 κ.ἀ.), *Ἀκερόντε* (Ε 115), *Φλεγιόντε* (Ε 116), *Λάτεο* (Ε 44), *Φειόντε* (Ε 249), *Στόγε* (Ε 280).

Εἰς Γ 299 ἐξ. ἀναγινώσκομεν :

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

Ἀρμάκιος...

ΚΑΣΤΟΡΕΣ

Ἀρμάκιος ! δῖμ' ἐκ καὶ τὴν γροικῶσι

τ' αὐτιά μου; ὦ, πῶς τὰ μέλη μου γροικῶ κι ἀνατριχιοῦσι!

Ἀρμάκιος, Ἀρμάκιος ;

ΟΥΡΒΙΚΙΟΣ

τοῦ βασιλεῦς ὁ φθόνος

ἀφάνισε κ.λ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὁ Οὐρβίκιος ἀναγγέλλει τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἀρμακίου ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, διακοπτόμενος ὑπὸ τοῦ Κάστορος, φίλου τοῦ Ἀρμακίου, ὁ ὁποῖος ἐταράχθη εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως

Ἀρμάκιος. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ *Ἀρμάκιος* εἶναι ἀντικείμενον τοῦ *ἀφάνισε*. Κανονικῶς λοιπὸν θὰ ἐτίθετο αἰτιατική καὶ οἱ λόγοι τοῦ Οὐρβικίου θὰ ἄρχιζον διὰ τοῦ τὸν *Ἀρμάκιον*.

Τὸ λάθος δικαιολογεῖται, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἰς τὸ πρότυπον, ἐκ τοῦ ὁποίου μετέφραζεν ὁ ποιητής, δὲν ἐγένετο διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο πτώσεων· ἀλλὰ τὸ φαινόμενον αὐτὸ χαρακτηρίζει τὴν ἰταλικὴν καὶ ὅχι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Δυστυχῶς δὲν ἔχω τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Simeons διὰ νὰ ἐλέγξω τὴν ὑπόθεσίν μου.

Περίεργος ἰταλισμὸς παρατηρεῖται, ὥς νομίζω εἰς Δ 134 ὅπου ὁ Λογγίνος μονολογῶν ἀθέατος ὀπισθεν τοῦ ἀνυπόπτου Πελαγίου, καὶ μὴ τολμῶν νὰ τὸν πλῆξῃ, λέγει :

δίμένα ἀποκρυφαίνω·

δίχως νὰ δώσω θάνατο μὲ βλέπω ἀποθαμένο.

Πιθανῶς τὸ μὲ βλέπω εἶναι πρόχειρος καὶ κακόζηλος μετάφρασις τοῦ ἰταλ. *mi vedo*. Ὅτι ὁ Λογγίνος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ὥς πολλαχοῦ τοῦ χωρίου, (ὅτε θὰ ἔπρεπε νὰ γράψωμεν σὲ βλέπω), φαίνεται ἐκ τῶν ἀμέσως προηγούμενων ρημάτων *ἀποκρυφαίνω* καὶ *δώσω*. Πάντως καὶ ἡ γραφή σὲ βλέπω δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ. Καὶ ἐδῶ θὰ ἦτο χρήσιμος ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ λατινικόν.

Πιθανῶς λοιπὸν ὁ «Ζήνων» μετεφράσθη ἐξ ἀγνώστου ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ ἔργου τοῦ Simeons. Ἄς σημειωθῇ ὅτι τὸ 1696 ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ ἰταλικὸν μελόδραμα «Zenone Imperatore d' Oriente». (Κ. Σάθας, «Κρητικὸν Θέατρον», Προλεγόμενα, σελ. ιθ'). Πιθανῶς εἶχε προηγηθῇ ὁμώνυμον ἰταλικὸν δράμα βασιζόμενον ἐπὶ τοῦ Simeons· αἱ ἔρευναι πρέπει νὰ στραφοῦν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν.

Αὐτόθι, Α 67 - 8. Ὁ Ζήνων καλεῖ τὸν ἀστρολόγον Εὐφημιανὸν νὰ παρουσιασθῇ :

Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε πρόβαλε τῆς μαγείας,

ρῆτορα πολλὰ ἔξακουστέ καὶ τῆς ἀστρολογίας.

Ὑπὸ τοῦ Ἐ. Κριαρᾶ («Byz. Neugr. Jahrb.», 12, σελ. 57) διωρθώθη τὸ *πρόβαλε* εἰς *πρόβουλε* συναφθὲν πρὸς τὸ *μαγείας*. Ἄλλ' ἡ λέξις *πρόβουλος* εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἄγνωστος εἰς τὰ κρητικά κείμενα, διερωτώμαι δὲ τί θὰ ἐσήμαινε *πρόβουλος τῆς μαγείας*. Γραπτέον :

Ἐουφημιανέ, διδάσκαλε, πρόβαλε, τῆς μαγείας

ρῆτορα πολλὰ ἔξακουστέ καὶ τῆς ἀστρολογίας.

Νομίζω ὅτι δὲν παρατηρήθη ὅτι ἡ σειρὰ τῶν λέξεων εἶναι : *ρήτορα* (ἦτοι διδάσκαλε) *τῆς μαγείας καὶ τῆς ἀστρολογίας*. Τὸ καὶ συνάπτει τὴν μαγείαν πρὸς τὴν ἀστρολογίαν· ἂν τὸ *μαγείας* συναφθῇ πρὸς τὸ ὑποθετικὸν *πρόβουλε*, τὸ καὶ μένει μετέωρον καὶ οὐδὲν συνδέει. Ἄλλως τὸ *πρόβαλε* εἶναι συνήθης κλήσις πρὸς ἐμφάνισιν. Πβ. Στάθης Γ 145, ὅπου ὁ Ἀρέτας κρούει τὴν θύραν καὶ διαλέγεται μετὰ τοῦ ἔσωθεν ἐρωτῶντος Φόλα, καλῶν αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῇ :

Ποιὸς εἶναι αὐτοῦ ὁποῦ κυπᾶ;

— *Πρόβαλε, ἃ θεὸς νὰ μάθης.*

Αἱ ἀκολουθοῦσαι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ «Ζήνωνος» σκηνικαὶ ὁδηγίαι ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὸ *πρόβαλε* τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄλλως ἀπαραίτητον εἰς τὸ δίστιχον. Τότες ἀνοίγει ἡ προσπειτίβα τῆς σένας καὶ φαίνεται ὁ μάγος.

Αὐτόθι, Α 251 ἐξ. :

*Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου
τί στέκεις ; δὲ σηκώνεσαι, Βασίλισκε ἀπ' τὸ πλευρό μου!
Ἐσὲ μιλῶ γῇ δὲ γροικᾶς ; Σηκώσου ἀπ' ὁμπρὸς μου!
νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου!*

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου καὶ τῆς ρίμας πρέπει νὰ ἀλλάξουν ἀμοιβαίως θεοὶ τὰ δευτέρα ἡμιστίχια τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου στίχου.

*Ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὸ τοῦ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου
τί στέκεις ; Δὲ σηκώνεσαι, Βασίλισκε, ἀπ' ὁμπρὸς μου;
Ἐσὲ μιλῶ γῇ δὲ γροικᾶς ; Σηκώσου ἀπ' τὸ πλευρό μου,
νὰ μὴ σὲ βλέπη οὐδὲ ποσῶς τοῦτο τὸ πρόσωπό μου.*

Διὰ τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν λογοτεχνιῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἃς σημειωθῇ ὅτι ἡ σκηνὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φαντάσματος τοῦ Ἀρμακίου κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Ζήωνα, (Πρ. Ε' σελ. Δ'), παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὴν σκηνὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ δολοφονηθέντος Βανquo κατὰ τὸ συμπόσιον εἰς μόνον τὸν Macbeth, εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν τοῦ Σαιξπήρου, (Πρ. III, σκ. IV). Ὑπάρχουν δὲ καὶ ὠρισμένοι ἀντιστοιχίαι εἰς τοὺς λόγους Ζήωνος—Μάκβεθ, καὶ Λογγίνου—Λαίδης Μάκβεθ. Ἴσως ὁ Simeons εἶχε μιμηθῇ τὸν Σαιξπήρου ἢ καὶ οἱ δύο εἶχαν κοινὰ ἰταλικά πρότυπα.

ΦΟΡΤΟΥΝΑΤΟΣ

Τελείως ἀστήρικτοι εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Γ. Χατζιδάκη («Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολογ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλ.», 1 (1927), σελ. 24)

περὶ ἀτελοῦς γνώσεως τῆς γλώσσης καὶ κακῆς στιχουργίας τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου. Οὕτω π. χ. θεωρεῖ (αὐτ., σελ. 26) ἐλαττωματικούς στίχους ἔχοντας συνίζησιν μεταξὺ τῶν ἡμιστιχίων, ἐνῶ τοιοῦτοι στίχοι ἀπαντοῦν, ἂν καὶ σπανιώτερον, καὶ εἰς τὸν Κορνάρου. Αἱ συνίξεις αὗται, τελείως ἄγνωστοι εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν, προσδίδουν εἰς τὸν στίχον τοῦ Φωσκόλου προσωπικωτέραν καὶ λογιωτέραν ἀπόχρωσιν.

Ἐπίσης δὲν ἀποτελεῖ ἐνδειξιν «μικρᾶς ἑλληνομαθείας», ὥς λέγει ὁ Χατζιδιάκης, τὸ ὅτι ὁ Φωσκόλος λέγει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας *ρωμιοὺς* καὶ τὸ κράτος τοὺς *ρωμικᾶτο*, *ρωμαικᾶτο*. Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις τῶν ὄρων τούτων ἀποτελεῖ ἐνδειξιν συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, τούτο δὲ εἶναι λίαν σημαντικὸν καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ ποιητοῦ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ ὅρος *ρωμιακᾶτο* ἐπανευρίσκεται εἰς παραλλαγὴν τοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ Δασκαλογιάννη, (παρὰ Mango, Quelques remarques sur la chanson de Daskaloyannis, «Κρητικὰ Χρονικά», Η' (1954), σελ. 51):

*Δάσκαλε Γιάννη τῷ Σφακιῷ μὲ τὸ πολὺ φουσσαῖτο,
δὲν εἶσαι σὺ ποὺ μοῦ 'λεγες, θὰ κάμης ρωμιακᾶτο;*

Πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὸν Φορτουνίτον, Ἰντερμ. Β', στ. 160, ἐνθα λέγεται περὶ τῆς Ἑλένης ὅτι :

σὸ Ρωμικᾶτο εὐρίσκεται καὶ φέγγει καὶ πλουμίζει

(ἢτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα), πρέπει νὰ γραφῇ *ρωμιακᾶτο*. Ἄλλος τύπος ἀπαντῶν εἰς Ἰντερμ. Γ', στ. 148 :

ὡγιά νὰ δῇ τοὶ δύνამες τὸ ἔχει τὸ Ρωμαικᾶτο

Προῆλθεν ἐκ τοῦ *Ρωμαικᾶτο*. Πιστεύω δηλαδὴ ὅτι παραλλήλως ἐλέχθη *Ρωμαῖος* > *Ρωμαῖκο* - *Ρωμαῖκο* > *Ρωμαικᾶτο* - *Ρωμαικᾶτο* καὶ *Ρωμῖος* > *Ρωμιακὸ* > *Ρωμιακᾶτο*.

Αὐτόθι, Α 158. Ὁ ἱατρὸς Λούρας καυχώμενος διὰ τὴν ἱκανότητά του λέγει ὅτι οἱ συνάδελφοί του εἶναι ἀκατάρτιστοι καὶ δὲν ἀνέγνωσαν :

Διοσκορίδῃ τὸ θαυμαστὸ καὶ τὸ σοφὸ Ἰπποκράτη.

Διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου πρέπει, νομίζω, νὰ υἱοθετήσωμεν τὸν ἰταλικὸν τύπον *Διοσκόριδε*.

Αὐτόθι, Α 195 - 6. Ὁ ὑπηρέτης τοῦ Λούρα Μποζίκης ἀκούων παρὰ τοῦ κυρίου του ὅτι ἡ ἀσθενὴς Κερὰ Μηλιά, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη, τοῦ ἔδωκε δι' ἀμοιβὴν χρυσοῦν νόμισμα, λέγει :

*ἔνα τοικίني τοῦ ὅδε κανκοῦ κοιλιὰ μὴ σπάσης,
ἔτσι νὰ ζῇς βαρεῖόμοιρε νὰ σώσης νὰ πασκάσης.*

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Μποζίκης ἐδῶ μονολογεῖ πρὸς τὴν κοιλίαν του, ὡς καὶ εἰς (Δ 497 - 8), ὅπου ἀκούων ὅτι ἐτοιμάζεται γάμος λέγει :

*Χαίρου, καϊμένη μου κοιλιά καὶ σὺ παραδαρμένη,
καὶ τ' ἄντερό σου πάλι ἐδῶ, λογιάζω, ξεπλαταίνει.*

καὶ εἰς Ε 210 - 1, ὅπου λαμβάνων τὴν ἐντολὴν νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ γαμήλιον δεῖπνον ἀναφωνεῖ :

*κοιλιά μου, ἃ δὲ χοριτάς
ἀπόψε καθὼς πεθυμᾷς, πολλὰ παραπονοῦ μου.*

Εἰς τὸ παρὸν λοιπὸν χωρίον πρέπει νὰ στίξωμεν καὶ νὰ γράψωμεν οὕτω :

*Ἔνα τοικίني τοῦ ὅωκε ! Κανκοῦ, κοιλιά, μὴ σπάσῃς
ἔτσι νὰ ζῆς, βαρειόμοιρη, νὰ σώσῃς νὰ πασκάσῃς.*

Δι' ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ *κανκοῦ* (=χαίρου), πβ. Φορτουν., Δ 26, Μπουνιαλῆ, Κρητ. Πόλ., σελ. 411, στ. 24. Ἑλλειπτικῶς συνιστᾷ ὁ Μποζίκης εἰς τὴν κοιλίαν του νὰ *κανχᾷται* καὶ νὰ *χαίρεται*, διότι θὰ φάγῃ τόσον, ὥστε νὰ κινδυνεύῃ μήπως διαρραγῇ, καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχὴν νὰ προφθάσῃ αὕτη νὰ «*πασχάσῃ*» μετὰ τὴν μακρὰν νηστείαν.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Α 330 - 1 :

*Ὡ πόσο πόνο σήμερο γροικῶ μὲς σὴν καρδιά μου
κ' ἔχει τὸ νοῦ διασκορπίσει κι ὅλα τὰ λογικά μου.*

Γραπτέον διασκορπιστὸ διὰ τὸ μέτρον. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἡ σελὶς τοῦ χγ., ὅπου ὁ στίχος, ἔχει γραφῇ δι' ἄλλης χειρός, (πβ. σημείωσιν σελ. 56).

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 36. Ἡ μνεΐα τοῦ «*Ντὸν Τζουάνε*» (Don Juan d' Austria, φυσικοῦ υἱοῦ Καρόλου τοῦ Πέμπτου καὶ νικητοῦ τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, 1571), πιθανῶς δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ προτύπου τοῦ «*Φορτουνάτου*», ἂν βεβαίως ἡ μνεΐα αὕτη ἀνήκῃ εἰς τὸ πρότυπον, ὥς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν. Τοῦτο θὰ ἐγράφη μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου, ἡ ὁποία κατέστησε τὸν Don Juan ἔνδοξον.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 85 ἐξ. Ὁ Καπετὰν Τζαβάρλας λέγει :

*κι ὅτι ὥρα οἱ Τοῦρκοι ἐκούσασι, ὅπου ὅσαν εἰς τὴ φόσσα,
τὸν ἐρχομό μου ἐμένα ἐδῶ, πάραντας ἐσηκῶσα
τοῖ ψύλλους τως κ' ἐφύγασιν κ.λ.*

Ὁ Τζαβάρλας ὑπαινίσσεται πραγματικὸν γεγονὸς, τὸ ὁποῖον κομπαστικῶς ἀποδίδει εἰς τὴν ἀφίξιν του εἰς Κρήτην. Πρόκειται περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῶν πολιορκούντων τὸν Χάνδακα μετὰ τὰς ἀκάρπους ἐπιθέσεις τῶν πρώτων ἐτῶν. Τὴν ἀποχώ-

ρησιν, πράγματι αἰφνιδίαν καὶ ἀνέλπιστον, περιγράφει ὁ Μ π ο υ ν ῖ α λ ῆ ς, Κρητικὸς Πόλεμος, σελ. 298, στ. 11 ἐξ.).

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 185 - 8. Ὁ Φορτουνᾶτος ἐξομολογεῖται εἰς τὸν φίλον του Θόδωρον τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν Πετρονέλλαν λέγων :

*Τούτη τὸ νοῦ μου ἐσήκωσε, τούτη τὸ λογισμό μου
μου πῆρε καὶ νὰ τὰ ᾔχω πλιὸ δὲν ἔναι μπορετό μου.*

Ὁ δὲ Θόδωρος ἀπαντᾷ :

*Κι ὀγιά ἀῖντα, φίλε, σὴ πάσε, καὶ τάσσω σου νὰ κάμω
μὲ κάθε μὸδο γλήγορα νὰ κάμειτε τὸ γάμο.*

Εἰς τὰ λόγια τοῦ Θόδωρου δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀῖντας (βοηθείας). Ὅθεν πρέπει νὰ γράψωμεν καὶ νὰ στίξωμεν οὕτω :

Κι ὀγιά εἶντα, φίλε; Σὴ πάσε κ.λ.

«Διατὶ θὰ χάσης τὸν νοῦν σου; Σιῶπα, καὶ ἐγὼ σοῦ ὑπόσχομαι κ.λ.».

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 196. Ὁ Χ α τ ζ ι δ ᾱ κ η ς (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 25) διώρ-
θωσεν ἀντὶ ὥστε νὰ μὴ γνωρίσῃ, ὥστε ποὺ νὰ γνωρίσῃ. Ἐς παρατη-
ρηθῇ ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ,
δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν μόνον πιθανὰ παραναγνώσματα τοῦ ἐκδό-
του, ἐσφαλμένον τονισμόν αὐτοῦ, καὶ ἀνορθογραφίας ἢ προφανῆ σφάλ-
ματα ἐκ παραδρομῆς τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 199. *Εἶντα δὲν εἶναι κύρις σου;* Ἐκ τοῦ *εἶντα* τού-
του προῆλθε τὸ ἀκονούμενον καὶ τώρα ντά.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 202 - 3. Ὁ Φουρτουνᾶτος διηγεῖται ὅτι ὁ θετὸς πα-
τήρ του Γιαννοῦτσος ἀσχολούμενος ἄλλοτε μὲ τὸ ἐμπόριον τὸν εὔρε νή-
πιον ἐντὸς πρῶν πειρατικῶν πλοίου (φούστας), ποὺ ἠγόρασε :

κ' ἔρχοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράσῃ

μέσα στὴ φούστα μ' εὔρηκε κ.λ.

Θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἔστοντας μιὰ φούστα ν' ἀγοράσῃ, δηλ. μὲ τὸ νὰ ἀ-
γοράσῃ, ἢ δὲ ὑπὸθεσις αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ
στίχου (βλ. σημειώσιν τοῦ ἐκδότου) *τυχαίνοντας*.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Β 357. δὲν ἐθωρῶ. Γρ. δένε θωρῶ. Δὲν πρόκειται πε-
ρὶ αὐθαιρέτου βιασμοῦ τῆς γλώσσης χάριν τοῦ μέτρου, ἀφοῦ τὸ δένε
τοῦτο σχηματισθέν, ὅταν ἠκούετο ἀκόμη τὸ ν τοῦ δέν, κατὰ τὸ *κλαῖν*
- κλαῖνε, τὸν - τόνε, εἶπεν - εἶπενε κ.λ., εὐρίσκεται καὶ εἰς δημοτικὸν
τραγουδί, (Ἄ. Κ ρ ι ᾱ ρ η ς, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., σελ. 259, «Εἰδύλ-
λιον»). Πβ. καὶ Φορτ., Δ 427, ὅπου γρ. : δένε ντρέπειται.

Α ὕ τ ὁ θ ι, Γ 19 - 21. Ὁ Τζαβάρλας λέγει :

...ἐγὼ ᾔβαλα στὸ λογισμό μου τώρα

ἀνὲ τακάρου οἱ Τοῦρκοι πλιὸ ἐιούτη μας τὴ χώρα,

σὲ μπαλονβάρδο ἔνα ψηλὸ νὰ πὰ νὰ κατοικήσω

Οἱ στίχοι οὗτοι δεικνύουν ὅτι τὸ δοῦμα γράφεται ἐν καιρῷ πολεμικῆς ἀναπαύσεως, (πβ. καὶ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ ἀποχωρήσεως τῶν πολιορκητῶν). Τοῦτο συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὴν νέαν χρονολόγησιν τῆς συγγραφῆς τοῦ «Φορτουνάτου» ὀλίγον πρὸ τοῦ 1666, (βλ. G. Morgan, «Κρητικὰ Χρονικά», Η', (1954), σελ. 63). Εἶναι περιέργον πῶς ὁ Ξανθουδίδης τοποθετῶν τὴν συγγραφὴν κατὰ «τὰ δύο ἢ τρία τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας...καὶ δὴ, πιθανώτατα αὐτὸ τὸ τελευταῖον ἔτος (εἰσαγ. σελ. 10) δὲν παρετήρησε τὰς ὡς ἄνω ἐνδείξεις εἰρηνικῆς περιόδου, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ κείμενον.

Αὐτόθι, Γ 108 - 9. Ἡ Πετροῦ λέγει περὶ τοῦ Τζαβάρλα :

τὴν ὥρα δὲ θωρῶ νὰ τότε ρίξω χάμαι
καὶ μὰ τὸ κακοσίκαλο νὰ τότε περιχύσω.

Γρ. μὲ τὸ κακοσίκαλο, δηλ. μὲ τὸ ἀγγεῖον τῆς νυκτός.

Αὐτόθι, Γ 229 - 230. Ὁ Μποζίκης ἐπεμβαίνει ὑπὲρ τοῦ κυρίου του εἰς τὴν ρῆξιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Δάσκαλον.

ΛΟΥΡΑΣ

Στάσον δαμάκι, κερατά, κ' ἐδὰ θέλεις γελάσει,
νὰ σ' ἀρμηνέψω νὰ μιλῇς.

ΜΠΟΖΙΚΗΣ

Ἐμέναν ἄση

Διὰ νὰ ἔχωμεν δεκαπεντασύλλαβον, πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν οἱ λόγοι τοῦ Μποζίκη πιθανώτατα οὕτω : < Ἀφένιη, > ἐμέναν ἄση.

Αὐτόθι, Γ 157 - 8 :

νὰ βουληθῇ ἔτσι γέροντας καὶ *passa sessanta anni*
nubere σὲ *Puercula*, ποὺ δεκοκτῶ δὲ φτάνει

Ἡ ἀνάμιξις λατινικῶν, ἰταλικῶν καὶ ἑλληνικῶν δι' ἰταλικῶν χαρακτηριστῶν γεγραμμένων, ἐδυσχέρανε τὴν ὀρθὴν μεταγραφὴν. Γραπτέον : *chè passa sessanta anni | nubere se puercula* κ.λ. Καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα ἡ μεταγραφὴ τῶν ξηνογλώσσων χωρίων ἔχει γίνεαι ἀτελέστατα.

Αὐτόθι, Γ 330 :

καὶ πάλι σὰ μῶρθη ἀρρωστιά, ἐτόιες γιάτρεψέ με.

Ὁ στίχος καλῶς ἔχει, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ εἶναι ἄρρυθμος, πρέπει νὰ τὸν ἀναγνώσωμεν ἐγκλίνοντες τὸ μῶρθη ὡς ἄτονον μετὰ τὸ σάν. Πβ. Γ 434 :

καθὼς μῶχει παραγγελιά στὴν πόρτα νὰ προβάλη

Πβ. καὶ Ἐρωτοκρ., Γ 842 : ὥσάν ξένο μ' ἐκλάψα.

Αὐτόθι, Γ 425 :

ἀπὸν ἀνίσως κι ἀφέντης μου εἶχεν ἀποφασίσει

Γρ. *ἀνισῶς*, πβ. ἀνωτέρω σελ. 251 τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐμοῦ περὶ Ἑρωφ. Δ 193 ἔξ.¹¹.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 71. Τὴν λ. *κορδόγερος*, διὰ τῆς ὁποίας χαρακτηρίζεται ὁ ἐρωτευμένος γέρον Λούρας, ἐρμηνεύει ὁ Ξανθουδίδης (γλωσσάριον) καὶ ὁ Χιτζίδάκης (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 33) «τὸν γέροντα, ποῦ εἴθε νὰ τὶ κορδίση». Ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἐξεζητημένη. Πιθανῶς πρέπει νὰ γραφῇ τὸ ἀγκοινων καὶ λίαν ἀρμόζον *πορδόγερος*.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 272 ἔξ. *Ὡγιά νὰ δῆς ποιὸς ἄλλος σὰν ἐμένα...δὲ βρίσκεται κ.λ.* Γραπτέον πὼς ἄλλος.

Α ὕ τ ὀ θ ι, Δ 409 - 10. Ὁ φιλάργυρος Λούρας συνιστᾷ οἰκονομίαν εἰς τὸν ὑπηρέτην του.

*Τὸ προᾶμαν, ὁποῦ σοῦ ἴδωκα, νὰ πὰ νὰ πουσουνίσσης,
στέρειρε τίβεται ἀπ' αὐτό, μηδὲ μοῦ καταλύσης.*

Πιθανῶς γρ. *μηδὲ μὲ καταλύσης*, δηλ. «μὴ μὲ καταστρέψης».

Α ὕ τ ὀ θ ι, Ε 24 ἔξ. Ἡ ἄσεμνος ὑπηρέτρια Ἀγουστίνα μονολογοῦσα λέγει:

*Μὰ πάλι ἂν ᾔθελά ἴσται γρὰ ψόφια καὶ ζσρωμένη,
θαρρεῖς κ' ἐμίλειε μου κιανεῖς, γῆ σκιᾶς ἐσίμωνέ μου,
γῆ καὶ παποῦτοιιν ἔβανα μαργελλωτὸ ποτὲ μου;
καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες
ροῦχο δὲ μᾶσε δίδουσι, μηδὲ καλίκωσή μας κ.λ.*

Τὸ *πάντη* (μήπως) καὶ *στοιχίζω* (μισθοῦμαι ὡς ὑπηρέτης) ἐξηγεῖ εἰς τὸ γλωσσάριον ὁ Ξ., ἀλλ' οἱ στίχοι 27 - 8, ὧς ἔχουν στιχθῇ, δὲν ἔχουν νόημα. Πρέπει νὰ στίξωμεν οὕτω:

*καὶ πάντη ἀνὲ στοιχίσωμεν οἱ κακομοιρασμένες,
ἀπὸν τὸν κόπο μας ποτὲ πάμε καλικωμένες;*

Δηλαδή «καὶ μήπως ἂν προσληφθῶμεν ὡς ὑπηρέτριαι, κερδίζομεν ποτὲ

¹¹) Ὁ ἀναπαισικὸς ρυθμὸς ἀποτελεῖ πάντοτε σφάλμα διὰ τὸν κρητικὸν δεκαπεντασύλλαβον, παρὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ε. Κ ρ ι α ρ ᾱ, («Ἐπετ. τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου», Α' (1939), σελ. 14 - 15). Ἀπόδειξις εἶναι τὸ ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτὸς παρουσιάζεται μόνον εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, ὅπου ὁ τονισμὸς τῆς λέξεως εἶναι ἀμφίβολος, ὡς εἰς τὰ ἀνωτέρω *δίχως - διχῶς*, *ἀνίσως - ἀνισῶς*, καὶ εἰς τὸ ῥ. *φανίστη* ἀπαντῶν ἐνίοτε καὶ ὡς *φάνιστη*. Τοῦτο εἶναι παθ. ἄορ. τοῦ *φανίζω - ομαι* (πβ. «Γύπαρις», Πρόλ. Ἥλιου, στ. 138: *ἐφανίσα*), ἐτονίσθη δὲ εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν κατὰ τι ἐπίσης συχνὰ φαίνεται, *φάνη, φάνηκε*. Ἰδιαιτέρως βέβαιος εἶναι ὁ τονισμὸς *φάνιστη* εἰς Ἑρωτ. Ε 895 καὶ *παραμπρὸς μοῦ φάνιστη κοιτσουναράκι ἐκτύπα*, ὅπου ἡ πρότασις τοῦ Κριαρᾶ (ἐνθ' ἀν.) νὰ τονισθῇ *φανίστη* καὶ νὰ θεωρηθῇ «μετρικὸν σφάλμα» τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτος.

ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μας ὑποδήματα; Οἱ κύριοί μας δὲν μᾶς δίδουν ἐνδύματα, ὑπόδησιν κ.λ.». Ὅλον τὸ χωρίον δικαιολογεῖ τὰ ἐν συνεχείᾳ λογόμενα ὑπὸ τῆς Ἀγουστίνας περὶ τῆς ἀνάγκης καταφυγῆς εἰς ἐρασιτάς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαιούντων ὑπὸ μορφὴν δώρων. Πβ. ἀνάλογον χρῆσιν τοῦ ποτὲ εἰς ἐρωτηματικὴν πρότασιν εἰς Ἐρωφ., Δ 734, ὅπου καλῶς ἔστιξεν ὁ Ξανθουδίδης, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Δεινάκη («Κρητ. Μελ.», Α', σελ. 99).

Παραθέτω κατωτέρω λόγια τινὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης τοῦ «Φορτουνάτου» μὴ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη, (εἰσαγ. σελ. 9, σημ. 7). Πρόλ. Τύχης, στ. 78: *σιτεμμένοι* (=ἔστεμμένοι), Α 291: *ἀρεσκοῦμενος*, Α 300: *χρειάζομαι*, Α 313: *γνήσα*, Γ 216: *πύριος*, Γ 248: *ἐργασία*, Γ 398: *μετατρέψη*, Δ 432: *ὁμοιάζει*, Δ 586: *μετέχης*, Ε 98: *ἀντίληψη*, Ε 411: *ἀκρόαση*.

Μ Π Ο Υ Ν Ι Α Λ Η Σ

Περὶ τοῦ χρόνου ποιήσεως τοῦ «Κρητικοῦ Πολέμου» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ ἐλέχθη ἀνωτέρω. Παρέχω ἐνταῦθα διορθώσεις τινὰς τοῦ κειμένου.

Σελ. 437, στ. 20. Προσωποποιουμένη ἡ πόλις (ὁ Χάνδαξ) λέγει:

*γιατὶ ἔχω μιὰ διπλῇ φωτιὰ ἀνάδια μου καὶ ξάφτει
καὶ πᾶσα μέρα καὶ ἐμὲ καὶ πᾶσα ἓνα βλάπτει.*

Γραπτέον *καίει ἐμέ*. Πβ. Σαχλίχην, Wagner, Carmina Graeca, σελ. 69, στ. 182: *καὶ κλαί τὸ ριζικόν του*, αὐτ. σελ. 75, στ. 303: *νὰ κλαί, ν' ἀναστενάξη, ἀντὶ κλαίει*.

Σελ. 515, στ. 17:

Καὶ τὰ μουράγια ἐδέσανε κ' εἶχε τα κερδεμένα

Γραπτέον *ἐπέσανε*.

Σελ. 546, στ. 13:

*Τὸ ἅγιο αἷμα πίνουνσι τότες καὶ κασσελλιάζουν
καὶ τῇ Μεσοπαντίτισσα καὶ λείψανα φυλάσσουν.*

Πιθανῶς γραπτέον *τὸ ἅγιο αἷμα πίνουνσι*. Πρόκειται διὰ τοὺς ἐκκενοῦντας τὴν πόλιν, οἱ ὅποιοι ἔπινον τὸ ἅγιον αἷμα τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὰς δὲ εἰκόνας (τὴν Μεσοπαντίτισσαν), καὶ τὰ λείψανα ἐφύλασσαν εἰς κιβώτια πρὸς μεταφορὰν εἰς τὴν Βενετίαν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ